

Lamed

List za radoznale

Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 12

Broj 10

Oktober 2019.

Aleksandra Mančić

Deca znanja

Da bih vam ispričala ovu priču o prevodenju, koristim svoja jezička znanja i sposobnosti, prevodim i sklapam mozaik od pročitanih tekstova koji se prepliću u novi tekst. Taj novi tekst nije prevod, ali govori kao prevod. Taj tekst hoće da govori o prevodenju i Evropi, ali se zaošijava u nekoliko jezika, ne mareći za prevod. I kažem, *tekst* hoće da govori, ne kažem *ja*, jer ono o čemu tekst govori nije moje lično iskustvo. Nije ni moje prevodilačko iskustvo. Ovaj tekst govori o iskustvima drugih sa prevodenjem, o ličnostima i vremenima koji bi mogli biti univerzalni svedoci. Ili bih još mogla reći da izabiram vreme koje vidim kao nalik našem vremenu. Izabiram ličnosti koje su kadre da o tom vremenu, sličnom našem, svedoče. Govore iz davnine od četiri veka: ovaj tekst govori kao prevod prevodilačkog iskustva iz jednog vremena u drugo.

Naše vreme govori o knjigama i autorima „rođenim u prevodu“. Govori o „izgubljenima u prevodu“. Julija Kristeva nedavno je u Parizu govorila o tome kako je „prevodila sebe u francuski jezik“; Isak Baševiš Singer nije živeo sa prevodiocem u sebi, ali je živeo sa prevodiocima pored sebe. Vladimir Nabokov, prevodilac Puškina i Nabokov prevodilac Nabokova, piše supruzi o izvesnoj tuzi i nostalgiji koja ga obuzima za ruskim dok piše na engleskom; Samjuel Beket prevodi Samjuela Beketa i prijateljuje sa Valerijem Larboom; Džon Maksvel Kuci ne može a da se ne upusti u stilističke analize Beketovog engleskog... U svakome od njih živi prevodilac. I to je prevodilac koji u sebi nosi nekakvo nadživljavanje. A opet, prisustvo priče o prevodenju danas nas već toliko teško pritiska da ne primećujemo da nas zapravo uspavljuje, možda čak guta, kao da o prevodenju možemo još samo samo da pišemo, da ga analiziramo, da ga teoretizujemo, ili psihologizujemo, ili sociologizujemo, ali mučnu prak-

su prevodenja radije bismo da prepustimo mašinama. Jer, jedna stvar je tačna: prevodenje je nesumnjivo ušlo u doba svoje tehničke reproduktivnosti, izgubilo je svoju auru, i možda paradoksnno, što se više prevodenje kao tema premešta u središte pažnje, to se više gubi prevodilac, prevodilac koji bi mogao svedočiti

dans des termes qui le dépassent, dans un langage dont la généralité prend une valeur en quelque sorte structurelle, universelle, transcendante ou ontologique. Quand le premier venu sous-entend: « Ce qui vaut pour moi, irremplaçablement, cela vaut pour tous. La substitution est en cours, elle a déjà opéré, chacun peut dire, pour soi et de soi, la même chose. Il suffit de m'entendre, je suis l'otage universel. »

Ako gradimo novu Vavilonsku kulu, upitajmo se da li ona sada ide ispod zemlje, a ne u visine, i da li svakim svojim obrtom buši u veću dubinu?

1

Krajem šesnaestog, početkom sedamnaestog veka, u zemljama Zapadne Evrope, svako ko je išao u školu, učio je latinski. Međutim, to je samo svršetak jednog dugog procesa u kojem je latinski – kao i školovanje, uostalom – kroz vekove osvajalo prostor Zapadne Evrope. Na početku 16. veka, ni grčki ni latinski nisu bili mrtvi jezici. Celo obrazovanje odvijalo se na latinskom. Latinski je bio jezik u uobičajenoj upotrebi među hiljadama ljudi, u pisanju i u govoru. Ovoj slici, naravno, nedostaje druga strana: velika priča o prevodenju sa grčkog. Grčki je, sve do kraja srednjeg veka, za Zapadne Evropljane ostao strani jezik, jezik Grka iz Vizantijskog carstva, i još pri tom šizmatika. Idući još unazad u vremenu, do Rimskog carstva, vraćamo se u vreme kada je grčki bio jezik kulture. Uprošćena slika o srednjem veku u Zapadnoj Evropi kao čisto latinskom srednjevekovlju zapravo je čista anamorfoza: istoričari se obično zadržavaju na tome da kažu da su u srednjem veku sveštenici i monasi u Zapadnoj Evropi govorili latinski „po tradiciji“. Šta onda znači silina sa kojom su

humanisti odbacivali sholastički latinski? Kada čitamo Lorenca Valu, ili Erazma, vidimo da su elegancija stila i polaganje prava na proučavanje grčkog za njih bili mnogo više od običnog izgovora. Prevođenja između grčkog i latinskog – prevođenja u množini, jer bilo ih je mnogo, i u srednjem veku – imala su svoju ulogu u negovanju elegancije jezika, koliko i u širenju znanja i oblikovanju mišljenja i verovanja. Opisujući sholastički latinski kao „varvarski“ i „degenerisan“, humanisti mu zapravo odriču pravo na pretenziju na jedinstvenost, na jednoznačnost, na „jednojezičnost“ latinskog, koja bi da ukine mnoštvo i oko sebe, i unutar sebe. Dugo služeći kao oruđe znanja, jezik kulture koja se od svojih početaka gradila na prevođenju krajem 16. veka postao je monolitan, neprobojni jezik, najveća prepreka pristupanju izvorima: tesna prepletenost između dve uloge latinskog (kao i grčkog, uostalom) kao jezika nauke i jezika religije, još više komplikuje stvar: od zasedanja Tridentskog koncila 1545. povelja se teološka rasprava o izvornim jezicima i o narodnim jezicima koja je dovela do paradoksnih odluka da se prevod ima smatrati za nedodirljivi i neprevodivi original. Zato otpor humanista prema jednom jeziku nije otpor prema oruđu, nego otpor koji se pruža određenom diskursu: otuda potreba da se jedan jezik, latinski (koji zapravo i nije (bio) jedan) odbaci u korist mnoštva jezika. Uloga latinskog kao jezika sveopšte komunikacije u nauci i dalje je ipak ostajala dvostruka: to je jezik povezivanja – jer se na njemu može voditi prepiska među naučnicima koji inače nisu imali drugi zajednički jezik – i jezik ograničavanja i sprečavanja komunikacije – zato što ostavlja po strani sve one koji nisu školovani, i zato što se izdiže u jedini jezik na koji se više ne može (iznova) prevoditi, da bi na kraju postao i jezik sa kojeg se ne sme prevoditi (posle odluke Tridentskog koncila po kojoj je Vulgata proglašena za izvorni tekst Biblije, i njeno prevođenje na narodne jezike zabranjeno). Sakralizacija – tačnije, sholastizacija – latinskog jezika značila je njegovo okamenjivanje. Njegova obaveznost, prinudnost, značila je gubitak moći da taj jedan, sakralizovani, sholastizovani, ukratko, spečeni i okamenjeni jezik dalje doziva nove prevode. Štaviše, njegova sakralnost zabranjivala je prevode. Nije ostavljala mesta za nadživljavanje kroz prevode.

Međutim, otpor tom jednom, sakralizovanom jeziku dobilo je potporu u novoj tehnologiji. Štamparstvo je okretalo stvari u drugom pravcu, i u tome je nesumnjiva bila prednost brojnosti: umnožavanje knjiga na drugim jezicima nadmašivalo je broj knjiga štampanih na latinskom. Mada mnoštvo scena prevođenja Biblije ne bi ponudilo ništa manje uzorne priče o prevođenju od

scena iz prevođenja naučnih rasprava, ovde će se zadržati na nekoliko prizora nastojanja da se dokaže da je mnoštvo jezika jednako kadro da prenosi znanje, nauku, kao i jedan jedini. Ideja nove upotrebe jezika – i upotrebe novih jezika – preklapa se sa idejom nove nauke, i nove škole: novog znanja: Žan Boden, Jan Komenski, Pjer Ramo, Paracelz, Frensis Bejkon, tražili su promene u sistemu univerziteta, i obrazovanje na narodnim jezicima. Da je maternji jezik možda najbolje sredstvo razumevanja u početku je bila radikalna ideja. Uz mnoštvo jezika – pometenih? – pitanje prevođenja moralo se postavljati kao sve preče. Tržište knjiga tražilo je prevođenje kao širenje mogućnosti izbora: u verovanju, u znanju, u obrazovanju. Sedamnaesti vek bio je vek u kojem je započelo i institucionalizovanje „mnoštva jezika“: dve izuzetno značajne institucije, osnovane 1660-ih: Kraljevsko društvo u Londonu i Akademija nauka u Parizu, za osnovni jezik naučne komunikacije nisu uzele latinski, nego engleski, odnosno francuski. Institucionalni podsticaj prevođenju, dakle.

Iako su se i dalje školovali na latinskom, autori su sve više objavljivali na svojim jezicima. (Ovde pre svega govorim o filozofiji i nauci, i o Univerzitetu, jer je književnost imala drugačije puteve. Isto bi se tako moglo govoriti i o teologiji, i o Crkvi.) Ali, evo nekoliko glasovitih primera: Galileo Galilei (1564–1642) pisao je na italijanskom, René Descartes (1596–1650) na francuskom, Jan Baptist van Helmont (1579–1644) na holandskom.

To što je Galilej najveći deo svojih tekstova objavio na italijanskom nikako nije umanjilo brzinu širenja njegove slave po Evropi. Ipak, njegova najslavnija rasprava objavljena je na latinskom: *Sidereus nuncius* (Venecija, 1610). Iz Nemačke su mu sa žaljenjem pisali da ne mogu da čitaju i druge njegove rasprave, a Galilej je svoju odluku objašnjavao svojom željom da njegov tekst „svako može da pročita“. Galilejev gest pisanja na italijanskom je, zapravo, prizivao prevođenje i na latinski – koji je i dalje bio lingva franka naučne zajednice u Evropi – koliko i prevođenje na druge savremene evropske jezike.

Dekart je verovatno najpoznatiji i najspominjaniji slučaj pisanja na maternjem jeziku i prevođenja na latinski, koji je Žak Derida u više navrata uzimao kao paradigmatičan primer, i kao simbolični događaj. Dekart je objavljivao i na latinskom i na francuskom, ali je *Discours de la méthode* (1637), napisao na “la langue de mon païs,” a ne na latinskom, “celle de mes Preceptuers”: izbor jezika bio je provokacija upućena sholastičarima, „učiteljima“, školi, univerzitetu, i podrška novom stilu u nauci. Međutim, sedam godina

kasnije pojavio se latinski prevod pod naslovom *Specimina philosophiae*:

Haec specimina Gallicè à me scripta, et ante septem annos vulgate, paullò post abamico in linguam Latinam versa fuere, ac versio mihi tradita, ut quicquid in ea minus placeret, pro meo jure mutarem.

Taj latinski prevod ostao je oblik u kojem je ova rasprava kružila među filozofima u sedamnaestom i osamnaestom veku: i danas je sasvim često da Dekartova misao prvi put formulisana na francuskom jeziku bude citirana u obliku: *cogito ergo sum*.

Jan Baptista van Helmont, flamanski alhemičar, hemičar, fiziolog i lekar, pisao je na francuskom Dekartovom prijatelju i saradniku Marenu Mersenu (1588–1648), ali je Pjeru Gasendiju (1598–1655) pisao na latinskom. Van Helmontov maternji jezik bio je holandski, na kojem se dopisivao sa vlastima diocese u Mehelenu kada su mu sudili zbog naučnih spisa koji su bili objavljeni na latinskom. U Uvodu za poshumno objavljenu knjigu *Ortus medicinae*, zabeleženo je da je Van Helmont smatrao da je maternji jezik najbolje sredstvo u učenju i u prenošenju ideja:

Verum enim vero omnis primae cogitationis obiectum, in verba abiens, in vernacula prius semper haberi

Prve ideje čoveku dolaze na maternjem jeziku, a ne na stranom, jer to bi za njega bilo „animae inconueniens et mirum [neugodno i čudno za dušu]“: *Ortus medicinae, vel opera et opuscula omnia (Ishodište medicine, ili Sabrana dela i delca)* zasniva se na materijalu objavljenom u knjizi *Dageraad* daaherad ofte *Nieuwe niuwe Opkomst der Geneeskunst* h'nesk'nst (*Svitanje, ili Novi osvit medicine*), koju je napisao na holandskom i objavio u Roterdamu. Ali je ipak većinu svojih tekstova napisao na latinskom. Da li bismo smeli reći da je ta dela pisao „na način neugodan i čudan za dušu“? U predgovoru za nemački prevod *Ortus medicinae*, prevodilac Christian Knorr von Rosenroth, prijatelj Van Helmontovog sina, zabeležio je da je Van Helmontova namera zaista bila da piše na maternjem jeziku, ali ga je od toga odvrćalo to što bi u tom slučaju bio prinuđen da izumeva mnoge nove reči i izraze (Redens-Arten) kojima bi izrazio svoje ideje. Mogli bismo pomisliti da je posle mnoštva godina provedenih na jednojezičnom, monolingvalnom školovanju na latinskom, „jezik učitelja“ postao za njega jedini jezik naučne komunikacije, i pošto holandski nije jezik na kojem je Van Helmont učio medicinu, da zato nije latinski, nego zapravo holandski bio „neugodan i

čudan njegovoj (naučnoj) duši“. Ali, to je previše jednostavan način gledanja na stvari. Ono što je moglo biti „nelagodno i čudno“, moglo je zapravo biti upravo *prevođenje*. Ako je Van Helmont i nosio prevodioca u sebi, nešto ga je u njemu gušilo. Nelagodnost u prevođenju?

Ali, prevođenje je i prvi i nužan korak u slobodnoj trgovini idejama u istoriografiji nazvanoj *translatio studii*. Što je naziv koji, današnjim rečnikom i sasvim uprošćeno rečeno, označava veliki transfer znanja iz klasičnog sveta u Zapadnu Evropu. Velika seoba znanja. Na prevođenje se, sledeći klasične autore, može gledati kao na transfer smisla koji je sasvim nalik razmeni novca: i Ciceron i Horacije u značenju „prevoditi“ koriste glagol *reddere*, glagol koji etimološki znači vratiti, platiti: vratiti, ili platiti tekst u nekom novom jeziku, to je slika u kojoj prevodilac barata rečima kao novcem. Umesto starih novčanica, daje neke nove. Ili plaća delom tela (*a pound of flesh*), kako nam govori Žak Derida u svom viđenju prevodioca kao mletačkog trgovca, u tekstu koji se čita kao velika fusnota uz filozofov prevod nekoliko Šekspirovih stihova: ako sledimo tu sliku, možemo da zamislimo prevodioca kao nekoga ko je dužan čitaocu „funtu“: pa ili u novcu, ili u sopstvenom mesu. Prevodilac je, u trgovačkom viđenju prevođenja, neka vrsta jezičkog mešetara koji zgrće reči (ili ih pabirči, ili nasleđuje), umnožava jezičku svojину, gomila jezička blaga, da bi se trgovina idejama mogla dalje odvijati...

2

Primeri koje navodim su prvih nekoliko decenija sedamnaestog veka. Da bismo stvari sagledali jasnije, valja vratiti se pola veka unazad, u poslednje decenije šesnaestog veka, i okrenuti se drugom i drugačijem toku, u kojem latinski nema veliku ulogu, ali zato prevođenje (ponovo) ima. I to prevođenje kao babica koja pomaže u porođaju nauke.

Prevod na engleski Montenjevih *Eseja* – paradigmatične knjige za temu o kojoj je ovde reč – sačinio je Džon ili Đovani Florio (1553-1625), sin italijanskih protestanata izbeglih u Englesku, i objavio ga u Londonu 1603. Florio je uz svoj prevod uputio nekoliko reči «To the courteous Reader» u kojima najpre govori o nelagodnosti koju oseća zbog čina verbalnog preobraćanja («conversion»):

Shall I apologize translation? Why but some holde (as for their freehold) that such **conversion** is the subversion of Universities. God holde with them, and withhold them from impeach or empaire. It were an ill

turne, the turning of Bookes should be the overturning of Libraries.

Prevod kao *conversion*: obrtanje, preokretanje, pretvaranje, preobražaj, preobraćanje, ali u pravnom žargonu, takođe i *prisvajanje tuđe imovine*, kao i *zamenjivanje kazne*; u domenu finansija, konvertovanje je zamenjivanje: *to convert good into money*. Florio, preobraćenik (convert) i preobraćivač (converter). Univerziteti i Biblioteke mogu biti podrivani i obarani – *subverted and overturned* – zato što prevodi na narodne jezike ugrožavaju klasično humanističko obrazovanje; zatim, iz verskih razloga – sukob protestantizma i katolicizma oko prevoda Biblije postao je i pretnja sholasticizmu univerziteta; paganska učenja koja se šire kroz prevode na narodne jezike pretnja su hrišćanskim učenjima... Na prevodenje opisano kao „prevrtanje verom“, ali i kao prevrat i pobuna, Florio odgovor i „odbrana“ bili su drsko izazivanje: u odbranu prevodenja, poziva se na reči svog prijatelja Đordana Bruna – koji je tri godine ranije živ spaljen u Rimu zbog jeresi: «*Yea but my olde fellow Nolano tolde me, and taught publikely, that from translation all Science had it's of-spring*». O prevodenju je po svemu sudeći Bruno govorio na svojim predavanjima u Oksfordu 1583, kao što je ostalo zabeleženo i u pismu koje je izvesni “N.W.” – koji inače nije bio preterano oduševljen Brunom – poslao Semjuelu Danijelu povodom Danijelovog prevoda *The Worthy tract of Paulus Iouius* (1585):

«You cannot forget that which *Nolanus* (that man of infinite titles among other phantasticall toyes) [t]ruely noted by chaunce in our Schooles, that by the helpe of translations, al Sciences had their offspring, and in my iudgement it is true. The *Hebrewes* hatched knowledge, *Greece* did nourish it, *Italie* clothed and beautified it, & the artes which were left as wards in their minoritie to the people of Rome, by Translators as most carefull Gardiners, are now deduced to perfect age and ripenesses» (sig. *iiii r-v).

Uz pomoć prevoda sva su znanja dobila svoje potomstvo, zapisano je, tako je Bruno javno predavao, podučavao, učio. Prevod je, dakle, babica znanja, prevod pomaže znanju da izrodi svoj porod. I Florio zatim svoje prevodenje opisuje kao porođajne muke. U posveti («*Epistle Dedicatorie*») koju piše svojim dobročiniteljima, kaže da njegov «*last Birth*» (verovatno rečnik koji je objavio 1598) nije bio tako težak kao ovaj, koji je izazvao «*my fainting, my labouring, my lang[u]ishing, my gasping for some breath*». Na ovu viziju prevodenja kao porođaja,

nadovezuje se vizija prevoda kao prestupa, ili čak zločina, za kojim mora uslediti suđenje, i presuda:

What doe the best then, but gleane after others harvest? borrow their colours, inherite their possessions? What doe they but translate? perhaps, vsurpe? at least, collect? if with acknowledgement, it is well; if by stealth, it is too bad: in this, our conscience is our accuser; posteritie our iudge: in that our studie is our advocate, and you Readers our iurie.

Prevodilac pabirči (*glean*), pozajmljuje (*borrow*), nasleđuje (*inherit*), ili čak otima (*usurpe*): prevodilac je siromašni rođak koji skuplja ostatke, uzima na pozajmicu, čeka na nasledstvo, ili je čak nevaljalac, otimač tuđe imovine. A budućnost je sudija na sudu čiji su porotnici čitaoci. Ne bi li se otarasio nekako svog siromaškog prevodilačko-babičkog statusa, Florio odlučuje da svoj porod što lepše ukrasi. Floriovi biograf, Fransijski Jefts, zapravo mu je dala veoma lošu ocenu kao prevodiocu:

Montenji bi se [...] verovatno stresao kada bi ustao iz groba sa sposobnošću da čita engleski jezik. Jer, Italijan je [...] zastajao nad bezmalo svakim iskazom, i oko njega stao da veze ponavljanja, udešavajući ga zvučnim ukrasima [...] Napravio je, zapravo, toliko loš prevod da je to bezmalo originalno delo, ne Montenji, nego Floriovi *Montenji*.

Floriovi prevod Montenju je, međutim, doneo izvanredan porod, od Šekspira do Bena Džonsona i Roberta Bertona sa njegovom *Anatomijom melanholije*.

Godine 1578, u svojoj dvojezičnoj knjižici za učenje italijanskog i engleskog jezika, naslovljenoj *Prvi plodovi*, Florio je o engleskom jeziku pisao kao o „jeziku koji će ti dobro poslužiti u Engleskoj, ali kada pođeš dalje od Dovera, ništa ti ne vredi“. U *Večeri na pepeljavu sredu* (1584), Đordano Bruno pripoveda kako se sa Floriom vozi u čamcu i recituje stihove iz Ariostovog *Besnog Orlanda*: sprijateljili su se kada je italijanski filozof na Oksfordu držao predavanja o Kopernikovom učenju i izlagao svoju teoriju o beskonačnom univerzumu i mnoštvu svetova, 1583. godine. U istom dijalogu, zabeležio je i pravu komediju u minijaturi kojoj je tema poznavanje stranih jezika:

TEO. *Intelligis, domine, quae diximus?* E gli dimanda, s'intendea la lingua inglese. Il Nolano rispose che no, e disse il vero.

FRU. ... facilmente mi persuaderei, che lui la intenda: ma per non togliere tutte l'occasioni che se gli porgono per la moltitudine de gl'incivili rincontri, e per posser

meglio filosofare circa i costumi di quei, che gli si fanno innanzi, finga di non intendere.

PRU. *Surdorum alii natura, alii physico accidente, alii rationali voluntate.*

TEO. Questo non v'immaginate di lui! perchè, ben che sii a presso un anno, che ha praticato in questo paese, non intende più che due, o tre ordinarissime parole, le quali sa che sono salutazioni, ma non già particolarmente quel che vogliono dire: e di quelle, se lui ne volesse proferire una, non potrebbe.

SMI. Che vuol dire ch'ha sì poco pensiero d'intendere nostra lingua?

TEO. Non è cosa che lo costringa, o che l'inclini a questo, perchè coloro che son onorati e gentiluomini, con li quali lui suol conversare, tutti san parlare o latino, o francese, o spagnuolo, o italiano; i quali, sapendo che la lingua inglese non viene in uso, se non dentro quest'isola, si stimarebbono salvatici non sapendo altra lingua che la propria naturale.

SMI. Questo è vero per tutto, ch'è cosa indegna non solo ad un ben nato inglese, ma ancora di qual si voglia altra generazione, non saper parlare più che d'una lingua. Pure in Inghilterra, come son certo, che anco in Italia e Francia son molti gentiluomini di questa condizione, coi quali, chi non ha la lingua del paese, non può conversare senza quella angoscia che sente un che si fa et a cui è fatto interpretare.

Ova scena, koja ukršta zapravo tri jezika (engleski, italijanski i latinski), mada su u tekstu prisutna samo dva (italijanski i latinski), pitanjima koja povodom prevodenja redovno moramo postavljati: ko prevodi? sa kojeg jezika i na koji jezik? pridružuje pitanje: kada? I teskobu koju oseća onaj ko mora čekati na prevodenje da bi se mogao sporazumeti: prevod je, u živom razgovoru, zapravo usporavanje, ne olakšanje. Vreme je faktor koji menja odnose: početno obraćanje na latinskom, kao i razmatranje statusa engleskog jezika, iz perspektive četiri stotine godina kasnije, potpuno su obrnuli, preokrenuli, subvertovali odnose između jezika. Ali, nešto drugo, u pozadini, ostalo je isto.

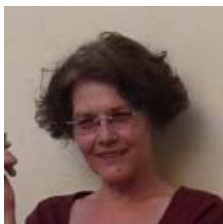
Ovako kako je Bruno ovde beleži, i sama scena prevodenja zapravo je *prevedena*: ceo razgovor, koji je ispisan na italijanskom jeziku, prenosi prizor koji se zapravo odvija na engleskom. Razgovor se vodi o jezicima, o znanju *više* od jednog jezika. I o koristi i šteti od prevodenja. Nolanac ne razume engleski, ili se pretvara da ga ne razume da bi mogao bolje filozofirati o engleskim običajima; časni i plemeniti ljudi, s kojima obično raspravlja, znaju da govore ili latinski, ili francuski, ili španski, ili italijanski; znaju da se engleski govori samo na ovome ostrvu, i smatrali bi sebe

divljacima ako sem maternjeg jezika ne bi znali drugi; i na kraju: nedostojno je kako pravoga Engleza tako i pripadnika bilo koga naroda da ne zna govoriti *više od jednog jezika*. I još, govori o teskobi situacije u kojoj je sagovornicima nužan prevodilac. Ova scena zapravo nam govori da je višejezičnost ta koja olakšava komunikaciju, prevodenje je čini „teskobnom“. Ali, da li je znanje više jezika već nekakvo prevodenje? A opet, treba posmatrati ovu scenu ne gubeći iz vida da je „učenje koje je Nolanac javno širio“, kako je ostalo zapisano: *Uz pomoć prevoda sva su znanja dobila svoje potomstvo*. I to je bilo takva novina da se o njoj dugo pripovedalo.

Francuska je bila mesto nekakvog početka, ili začetka: u Parizu je, 1582, Bruno na italijanskom objavio komediju *Svečar*, koja se može čitati kao neka vrsta prevoda nolanske filozofije u književni izraz, a u isto vreme, objavio je i satirični dijalog *Kirkina pesma* na latinskom. S jedne strane, nolanska filozofija se obraća, i hoće da komunicira sa intelektualnom publikom koja se gradi nasuprot akademskoj, latinskoj i sholastičkoj. Ali pri tome, prvi ka tome usmeren tekst objavljuje u Francuskoj na italijanskom. Da li je to odbijanje prevodenja, ili prizivanje prevoda? Satira napisana na latinskom još jedan je nesavremen gest, i još jedan poziv na prevodenje. Posle književne satire na latinskom, slede filozofske rasprave na italijanskom. Nova elizabetanska publika bila je nova mogućnost koja se otvarala. Đordano Bruno vidi svoje univerzalno i univerzalističko pozvanje i kao poziv na veliko prevodenje, na množenje poroda nauke iz jezika u jezik, od univerziteta do univerziteta, iz knjige u knjigu. Latinski jezik u tome za Bruna nije na prvom mestu. Na prvom mestu je italijanski, jezik koji se u tom trenutku sa latinskim nadmeće ne po starini, ne po tradiciji, nego po *novini*. To je još jedan obrt, ili subverzija. Kada se iz Londona vratio u Pariz, u kojem je već objavljivao sopstvene tekstove i na italijanskom, i na latinskom, Bruno se na kraju upustio i u prevodenje na latinski, i to u prevodenje naučne rasprave o kompasu matematičara Fabricija Mordentea, koji je izumeo naročiti tip šestara. Naporedni tokovi nauke odvijali su se na različitim jezicima. Mordente je svoju raspravu o šestaru, na italijanskom, već bio objavio nekoliko puta: u Veneciji 1567; u Beču 1572, u Pragu 1578, u Antverpenu 1584. Prevod na latinski trebalo je da bude i uvođenje u institucije Univerziteta, ali je zapravo doneo sukobe između autora i prevodioca. Prevodilac, istina, u ovom slučaju nije bio čovek s kojim je bilo lako komunicirati: Brunov prevod bio je povod teškim polemikama, raspravama, autor ga je na kraju prijavio i crkvenim vlastima: bio je, dosetićete se,

nezadovoljan prevodom. Prevod je i ovoga puta smetnja, ali zar nam upravo time ne govori: korist od prevoda nije uvek *lakoća* komuniciranja, nego to može biti i *usporavanje* koje prevođenje donosi. Usporavanje koje daje vreme: vreme da znanje izrodi (u mukama, kako to opisuje Florio) svoje potomstvo. Bruno kao prevodilac u mom viđenju zapravo svedoči, *rečima koje ga prevazilaze, na jeziku čija opštost dobija na izvestan način strukturnu vrednost, univerzalnu, transcendentalnu ili ontološku*, da njegova iskustva prevođenja, *nezamenjivo, važe za sve* (jer su zamena i sveopšte prevođenje već u neku ruku obavljani) i da je sada *dovoljno je da ga saslušate, jer on je sveopšti talac*.

Dr Aleksandra Mančić
*Viši naučni saradnik Instituta
za književnost i umetnost*

Rođena u Beogradu, diplomirala je i magistrirala na grupi za Španski jezik i književnost na Filološkom fakultetu u Beogradu, sa temom magistarskog rada Jugoslovenske književnosti srpskohrvatskog jezičkog područja u prevodu na španski (1930-1990). Doktorsku tezu *Una aproximación traductológica al problema de la cultura del extranjero* (Traduktološki pristup problemu kulture stranca) odbranila je na Autonomnom univerzitetu u Madridu.

Radila je kao predavač na Filološkom fakultetu u Beogradu (1988-1998) i kao gostujući predavač na Autonomnom univerzitetu u Madridu (1989-1991). Učestvovala u osnivanju Kolegijuma za evropske jezike (1998), ogranka Centra za studije kulture, udruženog u Alternativnu akademsku obrazovnu mrežu (AAOM). Bavila se proučavanjem problema prevođenja i nastave prevođenja. Na AAOM, bila je koordinator kurseva „Odnosi dominacije između kultura – Prevođenje i manipulacija“, i „Prevođenje kao proces interkulturalnog označavanja“ (1999-2000). Osnovala je i uređivala je biblioteku *Prevođenje i mišljenje*, u izdanju AAOM (2000-2005).

U Institutu za književnost i umetnost radi od 2008. godine. Bila je angažovana na projektu „Savremene književne teorije i njihova primena: nove diskursivne prakse književnoteorijskih proučavanja“ (2008-2010). Od 2011. godine, radi na projektu „Kulturološke književne teorije i srpska književna kritika“, kojim rukovodi od septembra 2015.

U okviru teorije prevođenja, njena interesovanja usmerena su na prevod i prevođenje u svetlu problematike ideologije književnog teksta; misao o prevođenju i njen odnos prema filozofiji; međukulturalnu komunikaciju; etiku i poetiku književnog prevoda; razvoj prevođenja i misli o prevođenju u srpskoj kulturi; prevođenje između srpske i mediteranskih književnosti (španske, francuske, italijanske) u rano moderno doba.

Autor je sedam knjiga o teorijskim problemima prevođenja i međukulturalne razmene, kao i stotinak stručnih tekstova. Prevela je niz knjiga sa španskog, francuskog, italijanskog i engleskog jezika.

Član je Udruženja književnih prevodilaca Srbije od 1994. godine.

Kontakt: aleksandra.mancic@gmail.com

[Bibliografija \(pdf 222K\)](#)

Dragan Leković

Pola vijeka stvaralaštva Dimitrija Popovića

*Najopsežnija monografija o stvaralaštvu
slikara objavljena je u biblioteci “Zlatni
rez”, specijalizovanoj za likovne
monografije*

Najopsežnija do sada monografija o stvaralaštvu slikara Dimitrija Popovića objavljena je u biblioteci “Zlatni rez”, specijalizovanoj za likovne monografije izdavačke kuće *Skanner studio* iz Zagreba. Na 620 stranica, sa više od osamstotina reprodukcija prikazani su radovi nastajali u proteklih pedeset godina umjetnikovog stvaranja.

Urednik monografije je kolekcionar i izdavač bibliofilskih izdanja Božo Biškupić koji je koncipirao knjigu tako da su u njoj, uz reprodukcije slika, crteža skulptura, objekata i instalacija, objavljene i dokumentarne fotografije o autoru i njegovom radu. Na naslovnici monografije je detalj asamblaža naslovljen “Autoportret” iz 1974 godine, danas u zbirci Muzeja savremene umjetnosti u Zagrebu. Na tom detalju umjetnik je sebe predstavio s pojmom ARTA kao profesionalnog i sudbinskog određenja svog životnog i umjetničkog puta.

Uvodni tekst u monografiji je napisao teoretičar vizuelnih medija i filozof estetike dr Žarko Paić koji razmatra fenomen slike i likovnosti Dimitrija Popovića u kontekstu savremenog poimanja umjetničkog likovnog diskursa i sudbine slike u eri tehnosfere. Urednik Biškupić je uvrstio i tekstove Dimitrija Popovića koji kao autorove lične refleksije sažeto ekspliciraju njegovo stvaralaštvo od ranih radova 1966. godine do recentnih kompozicija.

Poseban odjeljak čine izvodi iz kritika i prikaza domaćih i stranih likovnih kritičara i teoretičara umjetnosti. Osim radova iz dvadeset tematskih ciklusa u knjizi je objavljen i umjetnikov rad iz područja primijenjene umjetnosti s unikatnim kreacijama nakita, kao i gravurama na Rozentalovim staklenim predmetima.

<https://www.vijesti.me/>

[Vijesti online](#) 13. februar 2019.

Miraš Martinović

Dimitrije Popović: Umjetnik uvijek teži vječnoj tajni postojanja

*U Zagrebu je objavljena monografija
Pola vijeka stvaralaštva Dimitrija
Popovića*

I bez prezimena Popović, dovoljno je reći Dimitrije, pa da se zna ko je i o kome je riječ. Njegovo slikarstvo, literatura, eseji, poezija, sve što je radio u proteklih pola vijeka, stvorili su od njega karakterističan znak, utirući jasan i prepoznatljiv put, prepoznatljiv i u prostoru i u vremenu.

Upravo u Zagrebu objavljena monografija na preko 600 stranica, knjiga *Labirinti sjećanja*, izložbe i performansi u protekloj godini, razlozi su da vidimo šta ovaj umjetnik misli, stvara, šta sanja i šta mu se događa, te šta planira i kakva nam lijepa iznenađenja priprema u godini koja je počela... Rado je, kao i svaki put, pristao je da za ART dodatak lista VIJESTI koji izuzetno cijeni, da odgovore na pitanja koja smo mu postavili, nakon svih uspjeha koje je imao u proteklih godinu dana.

Nedavno je objavljena monografija o Vašem ukupnom dosadašnjem djelu. To je za jednog umjetnika, slikara, pisca, esejistu, velika potvrda i priznanje za ukupni dosadašnji rad. Ona kruniše Vaše gotovo petodecenijsko stvaralaštvo. Šta je monografija obu-

hvatila i kako ste Vi lično zadovoljni njenim sadržajem i načinom kako je urađena?

– Ono što je prije tri godine bilo izloženo u okviru moje retrospektivne izložbi na tri sprata zagrebačke Galerije *Klovićevi dvori*, crteži, kolaži, objekti, grafike, slike skulpture, instalacije, fotografije performansa, dakle izabrani radovi iz mojih ciklusa, činilo je osnovu na kojoj je koncipirana ova opsežna monografija. Na 620 stranica nižu se reprodukcije izabranih radova iz svih dosadašnjih ciklusa od “Ranih radova” (1969-1975), do recentnih kompozicija ciklusa “Mit mode”. Monografiju je uredio Božo Biškupić, kolekcionar i izdavač bibliofilskih izdanja. Želim napomenuti da je Biškupić izdao 1976. moju prvu bibliofilsku knjigu u čuvenoj ediciji Zbirke Biškupić *Surla*, koju su činila najuglednija imena umjetnika i književnika u ondašnjoj Jugoslaviji. Ukazao mi je veliko povjerenje kao mladom umjetniku i bezrezervno je podržavao moj rad. Biškupić je takođe bio urednik moje prve monografije 1980. godine koju je izdala Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu. Sjećam se kako je to bio svojevrсни šok da jedan umjetnik s nepunih trideset godina zasluži monografiju. Evo, po nekoj sudbinskoj logici Božo Biškupić, koji je izdao i uredio nekoliko mojih knjiga i za njih dobijao nagrade, urednik je ove najnovije i do sada najkompleksnije monografije. Njegov likovni rafinman i uredničko umijeće dali su poseban pečat ovoj monografiji.

Uvod je napisao filozof estetike i vizuelnih medija dr Žarko Paić. Knjiga sadrži i moje tekstove u kojima se ekspliciraju temati svih ciklusa a posebno poglavlje čine odabrani tekstovi likovnih kritičara, domaćih i stranih. Monografija sadrži i dokumentarne fotografije što joj daje posebnu zanimljivost zbog prožimanja faktografije vezane za umjetničke događaje s imaginacijom reproduciranih radova.

Monografiju je dizajnerski oblikovao Dragi Savićević koji s pravom nosi atribut majstora, *savremenog Makarija*, čiji je istančan smisao za likovnost, za oblikovanje sadržaja knjige, osjećaj za ritam i atraktivnost grafičkog koncepta monografije ovo izdanje učinio uistinu izuzetnim.

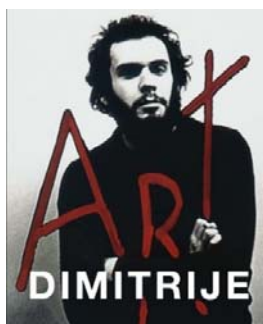
Listajući knjigu, imam osjećaj s ove vremenske distance, dakle pola vijeka stvaralačkoga rada, da prelistavam vrijeme proteklih godina, vrijeme koje je označeno tim ličnim vizuelnim tragom sa svom složenosti temata kojima sam se bavio i u svoj njihovoj različitosti. Jedna tema nekom imaginarnom logikom proizilazi iz druge i tako izražene u različitim medijima, klasičnim i modernim čine taj vječni krug tajne umjetničkog stvaranja. Jer u ranim radovima je već bilo

naznačeno ono što će se tokom niza godina stvaranja razvijati u posebne likovne cjeline.

Zato je u svom značenju simbolična naslovnica monografije. Na njoj je detalj sa jednog mog asamblaža iz 1974. godine gdje se vidim na fotografiji kao mlad umjetnik označem pojmom Arta, dakle umjetnosti kao sudbine koja će odrediti moj životni i stvaralački put. Ako monografiju gledam kao metafizički artefakt onda je njen hrbat, njena metafizička, hrptenica, njena kičma ono na čemu se zasnivaju svi moji ciklusi koje označavaju permanentno prožimajući se ljepota i smrt.

Prošla godina Vam je bila veoma plodna. Imali ste izložbe, a objavljena je i Vaša dugo očekivana knjiga Labirinti sjećanja. Vaši susreti sa Siroanom, Rankom Marinkovićem, Danilom Kišom i Dadom Đurićem. Napravili ste neobičnu knjigu, susrete sa živim ljudima, ali i sa fikcijom. Vještom kombinacijom stvorili ste neobično djelo koje je prvorazredna literatura.

– Zahvaljujem Vam na riječima pohvale. Knjiga je izazvala zanimanje i to mi je drago. Ove četiri zanimljive kreativne personalnosti su ljudi koje sam poznao, sretao se s njima ili saradivao kao s Rankom Marinkovićem na grafičko književnoj mapi “Traktat o ruci”, 1986. godine. Knjiga je koncipirana tako da sam u izvjesnom smislu sva četiri autora, ako tako mogu reći, tretirao kao svojevrstne literarne modele. Dakle sagledavao sam ih u kontekstu njihovih djela a konture njihovih književnih portreta izvlačio sam iz neposrednih susreta s njima. Drugim riječima u odnosu na povode, situacije, ambijente, prilike u kojima sam bio s Kišom, Dadom Đurićem, Sioranom i Marinkovićem u tim kontakima zanimalo me posebno ono što je bilo bremenito literarnim, ono što bi moglo postati zanimljiva literatura a ne puka faktografija, beznačajna hronika susreta ili druženja. To najbolje potvrđuje jedno poslijepodne u čuvenoj Sioranovoj pariškoj mansardi kada smo slavnog filozofa posjetili Branka Bogavac, njen sin Aleksandar i ja.

Nova monografija posvećena Dimitriju

Ambijent, atmosfera, teme razgovora, Sioranov lik, sve je bilo toliko inspirativno da je tražilo da bude transponovano u literaturu. Zato knjiga ima naslov “Labirinti sjećanja”, jer teme koje se prepliću u knjizi od religije, filozofije, slikarstva, metafizike, književnosti... čine onaj istinski labirint, ali bez Arijadninog konca, jer umjetnik svjesno ili instinktivno teži onoj vječnoj tajni postojanja koju u svom stvaralačkom labirintu nikada ne može u potpunost spoznati. Treba reći da svaki portret odražava gotovo podjednako karakter modela i onoga koji portretira model. Pišući o četiri odabrane ličnosti pisao sam i o sebi.

Neumorni ste u radu, otuda i tako evidentni rezultati. I za intelektualni rad je potrebna permanentna kondicija. Obično ja to znam da pojednostavim na način što umjetnost upoređujem sa njivom na kojoj treba raditi i raditi. Ako se njivi posvetite – daće dobre plodove. I u umjetnosti je tako, zar ne?

– Upravo vaše poređenje umjetnosti s njivom izazvalo je u meni asocijativni refleks na antički mit, na boginju Demetru. Poznato je da je ova grčka boginja plodnosti učestvovala u stvaranju svijeta, te da sve što na zemlji raste i donosi plod duguje njenoj moći. Dakle radi se o kreativnom odnosno kulturnom postupku. Iz sjemena se razvija plod kao što se iz ideje oblikuje umjetničko djelo. Stvaranje umjetničkog djela je kreativni proces u kojem podjednako sudjeluju umjetnikov osjećaj i intelekt odnosno kultura i obrazovanje. Umjetnik je racionalno biće i mora imati osviješten odnos prema svom radu. To nam pokazuje niz primjera iz istorije umjetnosti od Leonarda da Vinčija do Anselma Kifera, da spomenem samo njih. Umjetničko djelo je kompleksna tvorevina koja zahtijeva puni autorov angažman. Samo izlivanje emocija, kako kaže Kasirer, je sentimentalnost a ne umjetnost.

Sve traži posvećenje...

– Apsolutno ste u pravu.

Vama kao umjetnički izraz služi i slika i skulptura, poezija i esej: sve je to umjetnost, zapravo različite forme, koje Vašu poetiku čine polifonom ali i jedinstvenom.

– Umjetnik ne smije robovati tehnici. Pikaso je govorio da je u stvaranju umjetničkog djela tehnika najmanje važna, misleći, naravno, pod tim da je, tehniku, umjetnik mora posjedovati. Najvažniji je način transpozicije motiva u umjetničku formu, u njenu likovno estetsku artikulaciju. Meni je uvijek karakter teme određivao način izražavanja, otuda ta, kako kažete, polifoničnost. Zato postoje razlozi kada kori-

stim klasične ili moderne medije, crtež i sliku ili skulpturu i performans. Umjetničko stvaranje je slobodan čin koji vas obavezuje na svoje zakonitosti. Kada ne bi bilo soneta kao pjesničke forme svi bi bili izloženi na milost i nemilost sopstvenoj genijalnosti, lucidno upozorava Oskar Vajld.

U izdanju Zavoda za izdavanje udžebnika i nastavna sredstva Podgorice objavljena je Vaša knjiga Priče iz Arkadije. Ponovljeno izdanje, uz neke nove priče koje na knjigu bacaju novo svijetlo.

– Knjiga o kojoj je riječ nosi naslov “Uokvirene riječi”. Čine je dva dijela, “Priče iz Arkadije” i odabrane kratke priče pod naslovom “Priče ljubavi i smrti” a što se referira na sižeje te proze. “Priče iz Arkadije” je objavio *Ex Libris* u Zagrebu 2005. godine. Riječ je o nizu kratkih formi u kojima pišem o događajima i predmetima koje su za mene imali posebno značenje, koji kod čitatelja mogu otkriti odnosno pojasniti pogled na moje likovno i literarno stvaralaštvo. Tu su opisane moje preferencije, zapažanja, razmišljanja, asocijacije... Tu su takođe sjećanja na Cetinje, Lovćen, Budvu... na puno onoga što je latentno ili manifestno uticalo na formiranje mog stvaralačkog izraza. Zato sam uvodni tekst za “Priče iz Arkadije”, naslovio “Skica za autoportret”.

Detalj sa performansa Magdalenin odar u muzeju Mimara

Šta još planirate u ovoj godini?

– Ono čime sam posebno zaokupljen, uz druge profesionalne obaveze, razrada je studije za spomenik Petru I Petroviću Njegošu, Svetom Petru čudotvorcu cetinjskom. Kad uradim simulaciju spomenika u fotomontaži htio bih ga prezentirati crnogorskoj javnosti uz sve detaljne eksplikacije što se odnose na formalno simboličke elemente kipa i kao inicijativu za moguću realizaciju tog rešenja. Idejom spomenika svetom Petru bavim se dugi niz godina. Jer, priznat ćete da je

neshvatljivo, da ne kažem nedopustivo da grad u kojem je stolovao duhovni poglavar i svjetovni vladar Crne Gore nema u staroj Prijestonici dostojno spomen obilježje.

Knjiga “Lavirinti sjećanja”

Poeziju vidim kao kvintesenciju literarnog bića. U monografiji je zastupljeno i nekoliko Vaših pjesama. Znajući Vas prvenstveno kao slikara, ali i esejistu i proznog pisca, neki će se možda zapitati: otkud poezija?

– Ko nije u mladosti volio poeziju? U vrijeme gimnazijskih dana posebno sam volio Remboa, njegovu *Ofeliju*, Lorkin *Ciganski romansero* a Jesenjinovu *Lisicu* bih Vam sada mogao izrecitirati od početka do kraja. Cvetajeva kaže da je poezija “plod truda i čuda”. Prije bih se složio da je poezija u suštini ovo drugo, što se odnosi na čudo. Poeziju vidim kao kvintesenciju literarnog bića, kao nešto što se javlja samo po sebi. Zato mi je bliža definicija da se poezija ne piše nego zapisuje. Ona se zameće i razvija u pjesnikovom duhu i kako je Balša Brković u jednom intervjuu rekao da prozu piše kad on hoće, a poeziju samo kad ona to hoće... Moje iskustvo sa stihom je dugo premda nijesam objavljivao pjesme. Ni sam ne znam zašto. To sam uradio prije tri godine na poticaj

književnice i kritičarke Enerike Bijač. Nekoliko pjesama našlo se u dvije *Antologije slavenske poezije*, a Velimir Visković je nedavno objavio par svojih pjesama u časopisu *Književna republika*. Stihovi su uglavnom nastajali u vrijeme kada sam se bavio nekom temom, za vrijeme rada na nekim ciklusima kao na primjer, Judita, Saloma, Dante... Za razliku od eseja i beletristike moji stihovi sublimiraju ono najbitnije u temama koja me zaokupljaju. Pojednostavljeno kazano – ja ne mislim u stihovima nego mislim stihom.

23. februar 2019.

<https://www.vijesti.me/>

Biografija

Dimitrije Popović, slikar i pisac, rođen je 4. ožujka 1951. na Cetinju. Studij na Akademiji likovnih umjetnosti završio je u Zagrebu, 1976. godine. Za vrijeme boravka u Parizu 1974. godine Dado Đurić upoznaje ga s pariškim kolekcionarom Jeanom Davrierom pa u odabiru njegove nadrealističke zbirke izlaže 1978. u Galeriji Alexander Braumüller, s umjetnicima Salvadorom Dalijem, Ernstom Fuchsom, Victorom Braunerom, Dadom Đurićem, Leonor Fini i drugima. U Pforzheimu 1982. Galerija Liberta i Universal Fine Arts iz Washingtona organiziraju zajedničku izložbu grafika i crteža Salvadora Dalija i Dimitrija Popovića. Iste godine, u povodu velikog jubileja Leonardo a Milano 1482 – 1982., izlaže ciklus radova „Omaggio a Leonardo., u milanskoj Palazzo Sormani. U povodu 27. međunarodnog festivala „Due mondi“ grad Spoleto, u kojemu se taj festival održava, samostalno izlaže slike, crteže i grafike. Na „XIII biennale internazionale dantesca“ u Ravenni 1998. dobiva Zlatnu medalju Giacomo Manzu za skulpturu „Rajska vrata“. U godini jubileja Dvije tisuće godina kršćanstva, izlaže u Rimu ciklus raspeća „Corpus Mysticum“ u Sant Andrea al Quirinale, Santa Maria dell Popolo, L' Agostiniana Arte Sacra Contemporanea i u Pantheonu. Na Jagellonskom sveučilištu u Krakovu 2001. godine dodijeljena mu je nagrada „I migliori dell anno“ za navedene rimske izložbe. Jedan je od sedamnaest umjetnika, likovnih kritičara i

filozofa (M. Botta, M. Cacciari, M. Paladino i P. Portoghesi) koji su pozvani da odgovore na „Pismo Pape Ivana Pavla II umjetnicima“. Odgovori su objavljeni u knjizi „Umjetnici odgovaraju Papi Ivanu Pavlu II“, izdavača Le monografie di Arkitekton, SRI spa - Milano, 2003. Za retrospektivnu izložbu održanu u „Ex macello“ u Padovi 2002. uručena mu je Nagrada za umjetnost Francesco Petrarca. U povodu 500. obljetnice Andree Mantegna za izložbu „Ave Mantegna“ posvećenu ovom renesansnom umjetniku, održanoj u Villa Contarini (Padova), dodijeljena mu je medalja za slikarstvo „Andrea Mantegna“. Medalja i nagrada „Giotto e il suo tempo“ uručena mu je za izložbu „Dimitrije e Dante“ održanoj u Centro Danteresco u Ravenni 2002. godine. U povodu međunarodne manifestacije „Sjećanje na Prvi svjetski rat“ izlaže u Parizu instalaciju „Pjesma bez riječi“ u UNESCO-u. Hall Segur Francuska televizija TV3 Il de France – Paris snimila je 2018. serijal o likovnoj umjetnosti naslovljen „Pasija u umjetnosti“ od srednjega vijeka do danas. U četvrtom nastavku „Picasso i XX stoljeće“ uz sliku „Raspeće Pabla Picassa“, odabrane su slike raspeća Dimitrija Popovića, Jacquesa Villona i Artura Majke. Do sada je priredio sedamdesetak samostalnih izložbi u zemlji i inozemstvu i sudjelovao na više od tristo grupnih. Dobitnik je tridesetak domaćih i međunarodnih nagrada za likovnu umjetnost i književnost. O djelu Dimitrija Popovića do sada je objavljeno trinaest monografija te snimljeno petnaest dokumentarnih filmova. Objavio je pet knjiga eseja o likovnoj umjetnosti i četiri knjige iz beletristike. Član je Dukljanske akademije nauka i umjetnosti, Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, Ruske akademije književnosti, Slavenske akademije književnosti i umjetnosti (Bugarska), Crnogorskog PEN centra i Hrvatskog društva pisaca.

Adam Shatz

Orijentalizam nekad i sad

Paja Jovanović, *Ukrotitelj zmija*, 1887.

Orijentalizam Edvarda Saída je jedna od najuticajnijih knjiga iz intelektualne istorije posle Drugog svetskog rata. Ujedno je i jedna od naj-neshvaćenijih. Često se, pogrešno, smatra da je to knjiga o Bliskom istoku; u stvari, ona je studija zapadnjačkih *predstavā* o arapsko-islamskom svetu, predstavā koje Saíd, na tragu Vilijama Blejka, zove „okovima koje je iskovao um“. Konzervativni kritičari je pogrešno čitaju kao domorodačko odbacivanje zapadne nauke, zanemarujući Saídove pohvale Luju Masinjonu, Žaku Berku i Klifordu Gercu, dok je neki islamisti hvale iz istog tog pogrešnog razloga, previđajući Saídovu posvećenost svetovnoj politici.

Otkako je knjiga prvi put objavljena, 1978. godine, „Orijentalizam“ je reč kojom se okončava svaka rasprava u liberalnim univerzitetskim krugovima, gde niko ne želi da bude proglašen za „Orijentalistu“, ništa manje nego da ga nazovu rasistom, seksistom, homofobom ili transfobom. Činjenica da je „Orijentalist“ danas postao često korišćen epitet svedoči o snazi Saídovog dela, ali i o njegovoj vulgarizaciji. Saíd je svojim *Orijentalizmom* hteo da otvori raspravu o načinu na koji je Zapad nekada zamišljao arapsko-islamski svet, a ne da spreči trezveno suočavanje s problemima tog regiona, o kojima je imao jasnu svest.

On je bio isto tako svestan da piše istorijsku studiju koja će jednom, kao sve takve studije, i sama postati istorijski dokument koji odražava pritiske i strahove svog vremena. *Orijentalizam* je objavljen pre skoro

četdeset godina, u vreme Sporazuma iz Kamp Dejvida između Izraela i Egipta i libanskog građanskog rata, neposredno pre Islamske revolucije u Iranu i četiri godine pre Šaronove invazije na Liban i masakara u palestinskim izbegličkim logorima Sabra i Šatila. Kao član Nacionalnog veća Palestine i predan čitalac Fukoa, Saíd je svoju knjigu zamislio kao *istoriju sadašnjosti* – jedne sadašnjosti koja je danas prošlost i koja se veoma razlikuje od ove naše.

Orijentalizam je delo intelektualne istorije, zasnovano na ogromnom broju književnih i naučnih tekstova. Ipak, njegova teza se u suštini može svesti na stav da je Orijentalizam, kako kaže Saíd, „stil mišljenja, zasnovan na ontološkoj i epistemološkoj distinkciji koja se povlači između ‘Orijenta’ i (najčešće) ‘Okcidenta’“. On ne kaže da su slike koje o Orijentu ima zapadni Drugi puka fikcija. Da jesu, bilo bi ih mnogo lakše dekonstruisati i ukloniti. Naprotiv, klasični Orijentalizam se naslanjao na elemente pozitivnog znanja i nauke, na dela koja su često bila puna divljenja za svoj predmet. Problem s Orijentalizmom nije u tome što je on bio lažan u nekom grubo empirijskom smislu nego u tome što je bio deo diskurzivnog sistema „moć/znanje“, što je termin koji je Saíd pozajmio od Fukoa. A cilj Orijentalizma kao sistema predstavā, ponekad eksplicitnih a češće implicitnih, bio je da proizvede jednog Drugog i tako obezbedi stabilnost i nadmoćnost Zapadnog sopstva.

Kako ga opisuje Saíd, Orijentalizam je diskurs moćnih o nemoćnima, on je izraz „moći/znanja“, ali istovremeno i izraz narcisizma. Ovaj sindrom je veoma uočljiv i danas. Orijentalizam je kada ambasador zapadne države u arapskom gradu omalovažava opštu zabrinutost zbog Palestine i slika Arape kao poslušnu masu koja se probudi samo tokom arapskih nemira 2011. godine a onda ponovo razočara dobronamerni Zapad koji ne želi ništa osim da bude dobar tutor. Orijentalizam je kada zapadni „ekspert“ svodi islamistički ekstremizam u Evropi na *ressentiment*, ne pitajući se zašto bi evropski građani muslimanskog porekla mogli da se osećaju otuđeno, pa onda arapskom kritičaru odbrusi da zbog viška emocija prigovara prezentaciji zasnovanoj isključivo na naučnim podacima i na kraju se razbesni zato što ga tvrdoglavi Orijentalac ne razume.

Dakle, Orijentalizam je i dalje među nama, on je deo političke podsvesti Zapada. Javlja se na razne načine: nekad kao neskrivena pristrasnost, nekad kao suptilna infleksija, kao menjanje boje tona u muzičkom komadu; ponekad eksplodira u žaru raspravljanja, kao osveta potlačenog. Ali današnji Orijentalizam, kako po svom senzibilitetu tako i po načinu na koji se proizvodi, nije

isto što i Orijentalizam o kome je Said govorio pre četrdeset godina.

Uostalom, Saidov *Orijentalizam* je u velikoj meri bio proizvod Vijetnamske ere, kada su „najbolji i najpametniji“ Amerikanci zaglibili svoju zemlju u nepresušnu močvaru u džunglama jugoistočne Azije. Said je smatrao da nova generacija prvorazredno obrazovanih eksperata radi na legitimisanju sve dubljeg sukoba Amerike s arapskim svetom, naročito po pitanju Palestine. Srž *Orijentalizma* je kritika *eksperata*, proizvođača znanjā o arapsko-islamskom svetu, od Flobera i Monteskejca do Bernarda Luisa i Danijela Pajpsa. Nosioći tih uloga (i njihova kakvoća) se menjaju, ali je njihov cilj i dalje manje-više isti.

Dobar deo kritika upućenih Saidovoj tezi zasniva se na prividno nepromenljivoj prirodi Orijentalizma. Said je, očigledno, pre svega želeo da objasni kontinuitet a ne promenu, s obzirom da je pokušavao da utvrdi postojanje jedne ideološke tradicije. Ipak, bio je svestan da je Orijentalizam bio jedan dinamičan i tanan sistem predstava, da je kao stil imao širok dijapazon izraza i da je služio kao ogledalo svog vremena. Ova sposobnost menjanja u zavisnosti od političkog konteksta je ključ njegove otpornosti i vitalnosti.

Posle 11. septembra 2001, Bušova administracija je reagovala sa svojevršnom orijentalističkom mahni-tošću. Kao jedan od razloga za napad na Avganistan isticala je oslobađanje muslimanskih žena, a uvide Rafaela Pataija, tog eksperta za takozvani arapski um, koristila je da usavrši taktiku torture u Abu Graibu. Časopis *Atlantik* je pozvao Bernarda Luisa da pridikuje o „korenima muslimanskog gneva“; novinari su putovali na Zapadnu obalu da istražuju ostrašćenost palestinskih bombaša samoubica; ništa nije izazivalo toliko saosećanja i zabrinutosti kao neophodnost da muslimanske žene budu emancipovane od svojih nasilnih, iracionalnih i dominantnih muževa, što je klasično opšte mesto Orijentalizma. U Bušovo vreme, rečnik Orijentalizma nije uvek bio otvoreno rasistički, ali je često odražavao jednu vrstu rasizma, zasnovanu na pretpostavljenim kulturnim razlikama – razlikama koje, kako su tvrdili neki „eksperti“, opravdavaju vojnu intervenciju, kao i civilizacijsko starateljstvo u vidu „promovisanja demokratije“.

Pod predsednikom Obamom, činilo se da stisak Orijentalizma popušta. Obama je u početku jasno stavio do znanja da ne namerava da naređuje arapsko-islamskom svetu nego da saraduje s njim, a povukao je i neke dobrodošle poteze prema Iranu i okončanju izraelske okupacije Zapadne obale i Pojasa Gaze. Ali je čak i njegov čuveni govor u Kairu 2009. godine prolazio kroz prizmu Orijentalizma, doduše jednog

liberalnijeg i multikulturnog Orijentalizma. Mnogi iz regiona koji su ga slušali poželeti bi da im se obrati kao građanima njihovih zemalja a ne kao muslimanima, i to ne samo zato što među njima ima hrišćana i ateista nego i zato što je religija tek jedno, ne uvek najvažnije obeležje identiteta.

Upečatljiva potvrda za ovo pojavila se posle manje od dve godine na ulicama Tunisa i Egipta. Arapski nemiri istakli su mnoge zahteve – demokratija, vladavina prava, jednaka građanska prava, hleb i sloboda, ali među njima nije bilo verskih zahteva.

Iako su raspršili orijentalistički mit po kome je religija jedina odlučujuća snaga u arapsko-islamskom svetu, nemiri su isto tako poduprli i osnažili jednu drugu orijentalističku fantaziju: da ljudi s Bliskog istoka žele samo da budu kao „mi“, da je angloamerički liberalizam prirodni cilj svih ljudskih društava i da je bliskoistočna „različitošć“ samo greška koja će jednog dana nestati, uz pomoć Fejsbuka i Gugla.

Onda je došla takozvana Arapska zima. Posle nje, pojava Islamske Države ili Daeša, naporedo s ponovnim jačanjem salafizma doprinela je povratku na stari ugao gledanja, povratku na Orijentalizam zasnovan na rigidnim i nepromenljivim razlikama; isti ti faktori su ujedno doprineli restauraciji starih režima. Povratku na staru, iskrivljenu, prizmu doprineli su i arapski i muslimanski lideri. Autokratskim režimima, kakav je režim predsednika Sisija u Egiptu, očigledno je bilo u interesu da promovišu ideju po kojoj građanin-Arapin potrebuje strogu, patrijarhalnu vlast, a za ljudska prava ne daje ni cvonjka. Što se Daeša tiče, on je još strasnije nego Al Kaida prigrio tezu Samjuela Hantingtona o neizbežnom i apokaliptičnom sudaru civilizacija, u kome se *uma* suočava s nevernicima. Orijentalizam je odavno koprodukcija, mada svi njegovi producenti nemaju jednaku moć.

Pod Trampom se ovaj trend produžio, ali je došlo i do prekida. Kao sistem „moć/znanje“, Orijentalizam se odvajkada zasnivao na želji da Drugi bude *saznat*, a ne da bude samo konstruisan ili odbačen. U ekspediciji koju je Napoleon Bonaparta poslao u Egipat 1798. godine učestvovala su 122 naučnika i intelektualca, među njima i šačica profesionalnih Orijentalista. Istorija Orijentalizma obiluje zapadnjacima koji oblače orijentalne kostime, kao da žele da i sami postanu onaj Drugi a ne da njime samo ovladaju. Vredi se setiti T.E. Lorensa u romantičnom pustinjском kostimu ili – da navedemo još upečatljiviji primer – švajcarske istraživačice Izabele Eberhart koja se početkom dvadesetog veka u Alžiru oblačila kao muškarac, prešla u islam i postala Si Mahmud Sadi. A u jednoj skorijoj mas-karadi, Keri En Matison, agentkinja CIA koju u filmu

Domovina (Homeland) igra glumica Kler Dens, navlači hidžab pre nego što nestane u sokacima suka.

Znanje koje su prikupljali zapadni istraživači i špijuni nije bilo samo znanje znanja radi: ono je potpomagalo kolonizaciju, osvajачke ratove i „humanitarne“ intervencije. A Orijentalizam se starao da zapadnjačka ratna osvajanja prikaže kao odnos s obostranim pristankom: ne silovanje nego zavodeње. Političkim rečnikom rečeno, Orijentalizam je često bivao liberalan, republikanski i sekularan – zasnovan, bar u načelu, na pridobijanju podrške i ljubavi, na asimilovanju Drugog u zapadne demokratske vrednosti. U svojoj novoj knjizi, *Republika i islam*, Pjer-Žan Luizar tvrdi da je u francuskoj imperiji kolonizacija bila „projekt republikanskih elita kome se suprotstavljala klerikalna desnica, mnogo opreznija u odnosu prema kolonijalnoj ekspanziji“. (To je, dodaje on, jedan važan razlog zbog koga su arapski i muslimanski protivnici francuske vladavine postali toliko sumnjičavi prema liberalnom sekularizmu.) Čak je i Orijentalizam koji je nudio opravdanje za invaziju na Irak imao svoju pomirljivu stranu: uoči 11. Septembra, Džorž V. Buš je izričito osuđivao islamofobiju.

Pod Trampom, to ljudsko lice Orijentalizma je skoro sasvim iščezlo. To može da zvuči dobro, bar ukoliko predstavlja poraz licemerja. Ali, to je ujedno i nešto drugo, nešto mnogo mračnije. Još 2008. godine sam za *London Review of Books* napisao tekst o dokumentarcu *Opsednutost (Obsession)*, koji je u DVD formatu primilo 28 miliona Amerikanaca kao reklamni dodatak uz 74 različita novinska izdanja. Film je premijerno prikazan na kanalu Fox News, a finansirao ga je Šeldon Adelson, američki trgovac nepokretnostima i pristalica Likuda. *Opsednutost* je jednočasovno trabunjanje, čija je glavna teza da je 2008. godina isto što i 1938, samo još gora, jer muslimana sada ima više nego Nemaca nekada, a usto su geografski mnogo rašireniji. Oni su istovremeno unutrašnji neprijatelj i neprijateljska strana sila: „Oni nisu pred granicama, ušli su“. Moj tekst jeste bio oštar, ali je sadržao i dozu podsmeha, jer *Opsednutost* nisam uzimao za ozbiljno: činilo mi se da je isuviše očigledno tabloidna i marginalna.

Sad kad se osvrnem unazad, vidim da sam bio naivan. Ako išta, *Opsednutost* je nagoveštavala strah od islama i muslimana i mržnju prema njima koje je Tramp uveo u glavne političke tokove i u stvari ih pretvorio u državnu politiku: najupečatljiviji primer je zabrana putovanja za muslimane. U Trampovoj eri, Orijentalizam ne želi da promovise demokratiju i druge „zapadne vrednosti“, jer u njih više niko ne veruje ili se one doživljavaju kao nezgodna smetnja vršenju vlasti. Jezik ovog novog Orijentalizma je jezik nagodbe i, još

češće, jezik sile i represije. On arapske despote čuva na vlasti, a gnevne mlade ljude arapskog porekla – u zatvorima.

Za razliku od Orijentalizma kojim se bavio Said, ovom današnjem nisu potrebni eksperti kakvi su bili Bernard Luis ili pokojni Fuad Adžami, libanski naučnik koji je postao omiljeni „domorodački informant“ Dika Čenija. Možete misliti šta god hoćete o Adžamiju i Luisu, ali su oni bar bili autori i intelektualci. Današnji Orijentalist je najčešće tek statističar koji izučava policijske izveštaje o osumnjičenim teroristima i izračunava stepen njihove radikalizacije.

Stari stil Orijentalizma – iako još uvek nije sasvim odumro – nije od koristi vlastodršćima jer se zasniva na ozbiljnoj istorijskoj i književnoj učenosti, a takva učenost je anatema za američkog predsednika koji nema strpljenja za knjige i kojim vladaju goli impulsi. Internet i društveni mediji su umanjili autoritet onih koji su ranije smatrani ekspertima, a osnažili ne-stručnjake, one koji se ponose svojim antiintelektualizmom kao vrlinom pa čak i snagom. Pokazalo se da su posledice ove kritike ekspertize u najboljem slučaju dvosmislene, jer ona može da podstakne neznanje, netoleranciju i iracionalnost umesto da posluži kao osnova za antihegemonsko znanje o kome je maštao Said.

Današnji Orijentalizam, Orijentalizam Fox Newsa, Stiva Banona i „Eurabije“ Bat Jeor, ne zasniva se na tendencioznoj nauci nego na odsustvu nauke. Njegov eurocentrizam, koji se hrani idejom da Evropu ugrožavaju muslimanska društva i druge usrane zemlje, predstavlja nepatvorenu teoriju zavere. Ona se ne širi preko knjižara i biblioteka nego preko Twittera, Facebooka i Tamnog interneta. Pod Trampom je, uz podršku konzervativnih Jevreja i, još više, fundamentalističkih hrišćana, ostvarena transformacija američke spoljne politike u skladu s izraelskom strategijom, što podrazumeva sve veće oslanjanje na silu u odnosima sa Arapima i muslimanima.

Trampov antimuslimanski rasizam je bez presedana među američkim predsednicima, ali drugde nije tako redak. Slične stavove ćete naći u Francuskoj, u kojoj se jedan stariji, kolonijalni diskurs sa korenima u *Algérie française*, koristi protiv građana muslimanskog porekla druge i treće generacije, koje još uvek opisuju kao imigrante, nesposobne za „integraciju“ i „asimilaciju“ u svom odnosu prema francuskim republikanskim vrednostima laiciteta (*laïcité*). Nešto slično ćete čuti u Skandinaviji, Mađarskoj, Italiji i Nemačkoj, zapravo u svim zemljama u kojima se ukorenila ideja „tvrđave Evrope“.

To je Orijentalizam jedne ere u kojoj je zapadni liberalizam zapao u duboku krizu, pojačanu brigom zbog sirijskih izbeglica, granicā, terorizma i, naravno, ekonomskog nazadovanja. To je jedan Orijentalizam u krizi – neljubopitljiv, osvetoljubiv i često surov, gonjen mržnjom a ne općinjenošću, Orijentalizam zidova a ne graničnih prelaza. Taj antiintegracionistički, islamofobni oblik savremenog Orijentalizma može da probudi nostalgiju za onim lirskim, romantičnim Orijentalizmom koga, sa malo tuge u glasu, veliča Matias Enar kao most između Istoka i Zapada u svom romanu *Kompas*, za koji je 2015. dobio Gonkurovu nagradu.

Orijentalizam je uzeo jedan nabusit ton, obojen mržnjom prema muslimanima, zato što je „Istok“ sve više unutar „Zapada“. To jeste sudar, ali ne sudar civilizacija, nego sudar dvaju fenomena koji se prepliću: jedan je kriza zapadnog neoliberalnog kapitalizma, koja pojačava tenzije vezane za identitet i državljanstvo, a drugi je ratna propast bliskoistočnih država, koja prouzrokuje izbegličku krizu. Zahvaljujući tome, dve politike identiteta, obe kao karikatura orijentalističke vizije muslimanskog Istoka, međusobno se pothranjuju: desničarski populizam, s jedne, i džihadistički islamizam, s druge strane.

Orijentalizam koji opisuje Said bio je stvar geopolitike, „znanje“ koje je Zapadu bilo potrebno u doba imperijā i kolonijalizma. Sirovost današnjeg Orijentalizma ugrožava krhku potku unutrašnje politike, pa i samu mogućnost koegzistencije, naročito u Evropi i Sjedinjenim Američkim Državama. Otelo-tvorenje Zapada koje nudi savremeni Orijentalizam nije više liberal koji svoju slobodu i racionalnost ceni zbog toga što na Istoku ti koncepti ne postoje ili jedva postoje. Sada je to beli čovek pod opsadom što s prstom na obaraču drži položaj protiv varvara koji nadiru kroz kapiju. To više nije Lorens od Arabije, pa ni Mirni Amerikanac; to je Prljavi Hari.

Savremeni pejzaž jeste sumoran, i to se ne može poreći. Ali ipak postoji i priličan otpor prema Orijentalizmu i njegovom potomstvu. Taj otpor vidimo u građanskim nemirima u Alžiru i Sudanu, koji dokazuju trajnu snagu demokratskih vrednosti u doba autoritarne regresije; vidimo ga i u sve snažnijem pokretu protiv izraelske okupacije, koji se temelji na istim onim idejama o rasnoj jednakosti koje su uticale na borbu za slobodu crnih Amerikanaca. U oblasti kulture, taj otpor čujemo u muzici tuniskog majstora uda Anuara Brahema, koji je stvorio velika dela svirajući sa zapadnim džez i klasičnim muzičarima. Čujemo ga i u sviti *Sloboda za Palestinu* (*Free Palestine*) njujorškog kompozitora Džona Kinga, u kojoj je svaki stav zasnovan na arapskim melodijskim

modusima i ritamskim jedinicama i posvećen po jednom selu stradalom 1948. godine.

Možda najozbiljniji pokušaj u savremenoj prozi da se prevaziđe represivno nasleđe Orijentalizma, i to, paradoksalno, upravo pomoću orijentalističke tradicije, predstavlja Enarov roman *Kompas*. On ipak ne uspeva sasvim, zato što ponekad zanemaruje hijerarhije i nejednakosti koje obeležavaju čak i najnaprednije i najposvećenije domete orijentalističke nauke, ali i zato što, a to je još važnije, ignoriše centralno pitanje francuske orijentalističke istorije, kolonizaciju Alžira – prećutkivanje ove teme je čudno i govori samo za sebe. Uprkos Enarovim namerama, *Kompas* je i dalje priča o Zapadu, a ne stvarno dijalektički pristup; od istog ograničenja trpi velik deo skorašnjih evropskih filmova o Drugima u Evropi.

U filmu austrijskog reditelja Mihaela Hanekea *Happy End* (2017), izbeglice u Kaleu se pojavljuju na ekranu samo na trenutak, kao neugodno podsećanje na privilegije i licemerje Zapada, ali nemaju imena, otprilike kao bezimeni Arapin u Kamijevom *Strancu*. *Nepoznata devojka* (2016), drama koju su snimili braća Darden, govori o griži savesti mlade belgijske lekarko suočene sa smrću mlade afričke prostitutke. Ali i ovde lik Afrikanke, muslimanke, ostaje pasivan; ona je žrtva koja ne deluje, predmet sažaljenja ili prezira.

Upadljiv izuzetak od ovog pravila je izvrstan film *Druga strana nade*, koji je 2017. snimio Aki Kaurismaki. Film je o Kaledu, mladom sirijskom izbeglici koji u Finskoj živi u ilegali, izbegavajući hapšenje uz pomoć grupe Finaca koji su motivisani solidarnošću a ne milosrdem. Pored vlasti, Kaleda proganja i jedna neofašistička banda. Ali Kaled je rešen da bude junak sopstvene priče, a pomoć finskih prijatelja prihvata samo na bazi jednakosti; on se bori da sopstvenom pameću zasnuje život u Evropi za sebe i svoju sestru. Kaurismaki je isuviše iskren reditelj da bi svog junaka nagradio srećnim krajem, na kakav posrpdno aludira naslov Hanekeovog filma; za razliku od Hanekea, on usvaja perspektivu evropskog muslimanskog Drugog i omogućuje nam da na tren naslutimo kako bi svet mogao da izgleda s onu stranu Orijentalizma.

Saidov *Orijentalizam* ne predstavlja poslednju reč, niti je to trebalo da bude. Odluka Angele Merkel da naseli milion sirijskih izbeglica i Putinovo savezništvo s Asadovim režimom potvrđuju osnovanost kritika koje su svojevremeno upućivane Saidu: da nije kazao ništa o nemačkom ili ruskom Orijentalizmu. Inače, Saidovo podsećanje na „zavodljivu degradaciju znanja“ i dalje je relevantno upozorenje. Trampova administracija je nedavno pojačala kampanju finansijskog zastrašivanja i vojnih pretnji prema Islamskoj Republici Iran, što nas

opominje da se „diskursi moći isuviše lako proizvode, primenjuju i čuvaju“. Iako Tramp možda ne deli apetit Džona Boltona za bitku s Teheranom, ipak je preko Twittera zapretio Iranu da mu može doći „kraj“. Iskušenje da se krene u rat će postojati sve dok Sjedinjene Američke Države na arapsko-muslimanski svet budu gledale kao na „opasan komšiluk“ kojim vladaju iranske mule i arapski diktatori, palestinski teroristi i džihadisti Daeša, i dok ne počnu da ga vide kao složenu mrežu raznovrsnih ljudskih društava.

Kao što je pisao Said, Orijentalizam je učinio „kako ljudsku, tako i intelektualnu grešku; jer, morajući da zauzme poziciju nesvodljive opozicije prema jednom svetskom regionu koji je smatrao stranim svome vlastitom, orijentalizam je propustio da se identifikuje sa ljudskim iskustvom, propustio je čak i da ga vidi kao ljudsko iskustvo“. Ako smo u proteklih sedamnaest i više godina izvukli bilo kakvu pouku iz „globalnog rata protiv terorizma“, to je da put u varvarstvo počinje ovom greškom.

Tekst je prilagođena verzija predavanja sa panela „Mediji i kulturne predstave: izveštavanje o islamu i svetskom ratu protiv terorizma“, od 3. maja 2019, na konferenciji koju su organizovali Karim Emile Bitar sa Instituta za političke nauke Univerziteta Saint Joseph iz Bejruta i Gregor Jaecke iz Fondacije Konrad Adenauer.

Preveo Ivan Janković

The New York Review of Books, 20.05.2019.

Peščanik.net, 22.06.2019.

Publicista izrazito anticionističke orijentacije, Adam Shatz je saradnik uglednih listova i časopisa kao što su The New York Times Magazine, The New York Review of Books, The New Yorker, The Nation. Živi u Njujorku.

Alen Deršović

Odbrana Izraela

(10)

Ovu knjigu s poštovanjem posvećujem čoveku koji mi je bio dragi prijatelj skoro četrdeset godina, profesoru Aharonu Baraku, predsedniku Vrhovnog suda Izraela, čije su sudske odluke ojačale odbranu Izraela i osnažile vladavinu prava bolje nego što bi ijedna knjiga ikada mogla. A.D.

Da li je izraelska politika rušenja kuća oblik kolektivnog kažnjavanja?

OPTUŽBA

Izraelska politika rušenja kuća je kolektivna kazna koja je zabranjena međunarodnim zakonima.

TUŽITELJI

„Rušenje (praznih) kuća od strane izraelskih tenkova u izbegličkom logoru Rafa se ne razlikuje mnogo od scene Svetskog trgovinskog centra (gde je ubijeno više od 2.500 ljudi) koji su razorili teroristi za koje smo se ovde složili da se protiv njih treba boriti i eliminisati ih.

Savet bezbednosti 'primenjuje dvostruke standarde time što ne optužuje izraelske akcije' dok 'optužuje izvršioce razaranja 11. septembra'“. (Izjava predstavnika Sirije u Savetu bezbednosti¹)

STVARNO STANJE STVARI

Bez obzira da li je to mudro ili nije, izraelska politika rušenja kuća u kojima je terorizam organizovan ili koje su pripadale ljudima koji su pomagali teroriste je ekonomska kazna za učešće u ubistvu. Ovakve akcije nisu posebno efikasne pošto kuće bivaju nanovo izgrađene novcem koji obezbeđuju simpatizeri, ali sve dok su ograničene na kuće onih koji su učestvovali u terorističkim aktima ovo nije kolektivna kazna. Štaviše, koncept kolektivne odgovornosti za terorizam, koji široko podržava većina Palestinaca, kao i njihovo vođstvo, u potpunosti je u skladu sa zakonom i moralom.

DOKAZ

Terorizam upravljen ka nevinim civilima je, naravno, krajnji oblik kolektivne kazne. Svaki Izraelac – bez obzira da li podržava ili se protivi određenoj politici svoje vlade – predstavlja metu upravo zato što je Izraelac ili Jevrejin. Pa ipak, oni koji podržavaju

palestinski terorizam, najglasnije se bune kada kuća koju je terorista koristio biva srušena, u svrhu odvracanja onih koji teroristima pružaju zaštitu.

Zbog nemogućnosti odvracanja samih terorista, naročito bombaša-samoubica, važno je da odvracanje bude usmereno na one koji njihove akcije omogućavaju, kao i na one koji na njih imaju nekakvog uticaja. Kad god se odvracanje usmeri na bilo koga ko nije neposredni izvršilac, ono može da se smatra oblikom kolektivnog kažnjavanja. Mada je kolektivno kažnjavanje zabranjeno međunarodnim zakonima, ono se široko primenjuje u celom svetu, to čine i najdemokratskije i najslobodnije zemlje. I zaista, nikakav sistem međunarodnog odvracanja ne može se učiniti efikasnim bez nekakvog oslanjanja na kolektivno kažnjavanje. Svaki put kada se neka nacija sveti nekoj drugoj, stanovnici te zemlje se kolektivno kažnjavaju. Američko i britansko bombardovanje nemačkih gradova kažnjavalo je stanovnike tih gradova. Atomske bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki pobile su hiljade nevinih Japanaca za zločine koje su počinile njihove vođe. Bombardovanje vojnih ciljeva neizbežno ubija civile.

Osim ubijanja i ranjavanja nedužnih pojedinaca, postoji i ekonomsko kolektivno kažnjavanje, kao što su sankcije, odobrene od strane Ujedinjenih nacija, kojima se izaziva bankrot ekonomije neprijateljske nacije, što je uobičajeno sredstvo kako u hladnom tako i u konvencionalnom ratovanju. Nacije koje vode agresivne ratove, i koje su poražene u njima, često gube teritorije, pa takav gubitak može da predstavlja kaznu za stanovnike tih teritorija. Etnički Nemci, od kojih mnogi nisu podržavali Hitlera, bili su prisiljeni na preseljenje posle nemačkog poraza u Drugom svetskom ratu. Kolektivna kazna je stvar stepena: od nacističkog koncepta Sippenhaft – ubijanja rođaka ili meštana – sa jedne strane dijapazona, do ekonomskih posledica agresije sa druge strane. Korišćenje izraza 'kolektivna kazna' je često politička ili PR taktika, pre sračunata da unese konfuziju nego da razjasni stvari. Ima mnogo zla kod nekih vrsta i stepena kolektivnog kažnjavanja. Ali ima malo zla – a često i mnogo ispravnog – kod nekih vrsta kolektivne odgovornosti za delovanje njihovih vođa.

Na primer, bilo je pravde u tome što je ceo nemački narod patio zbog zla koje je njihov izabrani vođa nametnuo svetu. Trebalo je da nekoliko Nemaca koji su se borili protiv Hitlera bude nagrađeno, ali ogromnu većinu Nemaca bi trebalo držati odgovornom zbog saučesništva u zločinu. U savršenom svetu, odgo-

vornost bi trebalo da snose krivci u srazmeri sa svojom odgovornošću, da oni koji su najdirektnije učestvovali u zločinima budu zatvoreni a oni koji su u tome manje učestvovali da trpe ekonomske sankcije. Nemačkom narodu je bilo obećano da će imati koristi od pobeđe nacista, što je deo razloga zbog kojih je toliko ljudi podržavalo Hitlera. Zbog toga je bilo pravde u tome što su patili zbog poraza nacista, iako su neki među njima bili manje krivi od drugih. To je deo značenja pripadnosti naciji ili narodu. Oni koji započinju ratove i gube ih često donose patnju svom narodu. To je surova pravda. To je takođe način odvracanja od započinjanja neopravdanih ratova.

Ako se isti ovaj princip primeni na terorizam, nije nepravda ako se učini da sam uzročnik trpi posledice svojih terorističkih akcija, naročito ako postoji široka podrška terorizmu. Uzmimo, na primer, grupu ekstremnih protivnika abortusa, od kojih neki počinu ubistvo doktora koji obavljaju abortuse, podmetnu bombe u klinike gde se obavljaju abortusi i koji prete trudnim ženama koje bi želele da obave abortus. Bilo bi apsurdno ako bi njihov terorizam bio nagrađen tako što bi se ženama ograničilo pravo da odaberu abortus. Bilo bi opravdano ako bi njihova nastojanja bila osujećena ako bi insistirali na terorizmu, ili ako bi ga pojačali, naročito ako bi imali široku podršku unutar svoje grupe.

Podsetimo se, u tom kontekstu, na ispitivanje javnog mnjenja iz 2002, koje je ranije opisano, kada je ustanovljeno da 87 procenata Palestinaca podržava terorističke napade. Pošto se ti ljudi nadaju, i očekuju kolektivnu korist od terorizma, pravedno je (u smislu nesavršene pravde), da se ti ljudi smatraju kolektivno odgovornim za smrtonosne akcije učinjene u njihovo ime i, u krajnjem slučaju, pod njihovom kontrolom. Ako ova benigna forma kolektivne odgovornosti može na efikasan način da sačuva nevine živote tako što će odvratiti počiniocima od terorizma, ravnoteža pravde bi tome bila naklonjena.

Ta vrsta samoubilačkog terorizma koju Palestinci praktikuju – masovna ubistva nevinih civila uz široku logističku, finansijsku, religioznu, političku i emocionalnu podršku velike većine civilnog stanovništva – zahteva od nas da ponovno razmotrimo klasičnu jasnu liniju koja deli ratnike od ne-ratnika. Ta linija, koja leži u srcu međunarodnog zakona ratovanja bila je zloupotrebljena u interesu terorizma. Palestinski teroristi su naučili kako da upotrebe civile i kao mač i kao štit: ciljaju izraelske civile, a zatim se kriju iza palestinskih civila kada izraelska armija pođe da ih

goni. Oni koriste ne-ratnike kao štit za ratnike. Oni namerno postavljaju svoje fabrike bombi po školama, bolnicama i drugim civilnim objektima.

Rezultat toga je da Izrael mora da bira između sveobuhvatne samoodbrambene taktike, taktike „na veliko“, kao što su napadi iz vazduha u kojima strada veliki broj ne-ratnika među kojima se ratnici skrivaju, ili taktike „na malo“, kao što je borba od kuće do kuće u kojoj se na kocku stavljaju životi izraelskih vojnika – kao što je urađeno u Dženinu. Ne postoji precizna formula po kojoj se izračunava odnos ratnici/ne-ratnici, čak i kod konvencionalnog ratovanja.

Nacija u kojoj važe moralni zakoni mora da bude spremna da rizikuje *izvestan broj* sopstvenih vojnika kako bi se izbeglo kolateralno stradanje neprijateljevih civila, ali ne mora da rizikuje živote *mnogih* sopstvenih vojnika da bi se postigao tako častan cilj. Ispravan moralni odnos bi trebalo da zavisi, bar delimično, od saučestvovanja ne-ratnika. Ako ih ima mnogo koji svojom voljom dozvoljavaju ratnicima da se među njima kriju, ako pružaju podršku ratnicima, ako od ubica proizvode mučenike, njihovo se učestvovanje povećava i oni se primiču statusu ratnika i prelaze liniju u odnosu na koju se razlikuju civili od ratnika. Oslobođilačka vojska, čiji je cilj da spasi zatečene civile od zloupotrebe ljudskih prava koja se vrši nad *njima* od strane njihovih neizabranih *vođa*, treba da primenjuje drukčiji moralni odnos nego vojska koja se bori protiv mešane grupe civila i ratnika koji jedni druge podržavaju u vršenju zločina protiv ljudskosti.

Koliko je daleko opravdano ići u smislu kolektivne odgovornosti, u cilju borbe protiv terorizma? Naravno ne do tačke u kojoj se namerno cilja na celokupno nevino stanovništvo. A to je upravo ono što teroristi čine. Međutim, ekonomske sankcije nametnute onima koji podržavaju terorizam jesu fer, i mogu da budu efikasne. Čak i ako neki koji ne podržavaju terorizam trpe izvesne ekonomske posledice, čini se da je to mala moralna cena, plaćena da bi se spasili mnogi nevini životi, pogotovo zato što oni koji podržavaju terorizam očekuju beneficije od terorizma.

Kad god se primenjuje kolektivna ekonomska kazna na onima koji podržavaju terorizam, redovno sam zapanjen kada čujem pravednički protest koji grmi iz grla onih koji i sami podržavaju smrtonosni terorizam – kao što je Jaser Arafat. Jednaku hipokriziju demonstriraju oni intelektualci koji podržavaju bojkot svakog jevrejskog izraelskog naučnika, bez obzira na samo njihovo gledište u odnosu na izraelsku politiku, a potom se žale na kolektivno kažnjavanje Palestinaca

koji su i sami učestvovali u terorizmu. Bojkot izraelskih naučnika i kompanija koji posluju sa Izraelom je, naravno, i sam akt kolektivnog kažnjavanja.

Debata o kolektivnom kažnjavanju onih koji su učestvovali u terorizmu me podseća na čuveni slučaj silovanja u Fol Riveru (kasnije je po tom slučaju snimljen film *Optuženi*), gde se pojavljuje nekoliko kategorija moralno i legalno uključenih pojedinaca: oni koji su zaista silovali ženu; oni koji su je za to vreme držali; oni koji su sprečili njeno bekstvo; oni koji su navijali i hrabрили silovatelje; i oni koji su mogli da pozovu policiju ali to nisu učinili. Niko racionalan ne bi mogao da kaže da je bilo ko od pomenutih potpuno nevin, mada bi razumni ljudi mogli da se ne slože u pogledu legalne krivice dve poslednje navedene grupe. Primedbe na njihovu pravnu odgovornost bi bile manje ako bi primenjene kazne bile ekonomske prirode – na primer novčana kazna ili društveno koristan rad. Njihova odgovornost u smislu akta silovanja se svakako razlikuje po stepenu, kao što je drukčija krivica onih koji se vesele terorizmu, koji teroriste proizvode u mučenike, koji sopstvenu decu hrabre da postanu teroristi, ili koji očekuju dobrobiti od terorizma. Ne čini se greška u moralnom smislu ako se takvi saučesnici smatraju odgovornim, sve dok su posledice koje im se nameću njihovom saučesništvu.

Ekonomske sankcije protiv Iraka, Libije i Kube, kojima su SAD predvodnici, predstavljaju kolektivnu kaznu nametnutu velikoj populaciji, zbog zlodela njihovih vođa. Isti je slučaj sa sankcijama i bojkotom nametnutim Izraelu od strane Arapske Lige. Izraelska politika rušenja domova terorista, ili onih koji ih sakrivaju, blag je oblik kolektivnog kažnjavanja upravljenog protiv imovine onih koji se smatraju saučesnicima do neke mere. Sporadične posledice koje trpe nevini umanjuju moralnu čistoću ovog postupka, ali u mnogo manjoj meri nego široke ekonomske sankcije uperene protiv celih nacija. Pa ipak, Ujedinjene nacije podržavaju takve ekonomske sankcije, a osuđuju Izrael kada kažnjava one koji podržavaju teroriste.

Politika SAD po kojoj se konfiskuju automobili, brodovi, avioni i kuće korišćene za trgovinu drogom takođe je jedan oblik kažnjavanja kolektivne odgovornosti, sračunatog na odvrćanje ljudi od davanja svoje imovine na korišćenje krijumčarima droge. I to je možda politika koja se može dovesti u pitanje, ali svakako nije izazvala onu vrstu osude kojoj

je Izrael podvrgnut zbog mnogo blažih akcija koje treba da zaštite od mnogo ozbiljnijeg zla.

Naravno da Izrael prvo isprazni kuće, pa ih tek onda uništava buldožerima, ali je bilo nekoliko slučajevima u kojima su ljudi zaista stradali – kao osoba koja je protestovala tako što se bacila pred buldožer a vozač je, očigledno, nije primetio. Mada su mediji javili da se radilo o mirovnoj aktivistkinji – sa implikacijom da se radilo o borcu za mir koji nije uzimao stranu – istina je bila sasvim drugačija. Ona je pripadala radikalnoj pro-palestinskoj grupi ekstremista – od kojih su neki krajnji levičari a drugi ekstremno rasističko „desno krilo“ – koja isključivo podržava palestinski terorizam. Članove Međunarodnog pokreta solidarnosti uče da „budu naklonjeni“ bombašima-samoubicama, jer oni „daju svoje živote za svoju domovinu i svoj narod“. Oni imaju instrukcije da se „konsultuju sa Palestincima“ pre nego što bilo šta učine. Oni služe kao ljudski štit, blisko saraduju sa palestinskim terorističkim grupama i štite *isključivo* Palestince od izraelskih vojnika. Nikada se nisu ponudili da zaštite izraelske civile od palestinskog terorizma. Oni ne podržavaju mir.

Umesto toga, ovi ekstremisti zagovaraju pobedu palestinskog terorizma nad izraelskom samoodbranom. Oni dobijaju „novac kako od palestinskih vlasti i Hamasa i od Šadi Sukije, višeg člana Islamskog džihada u Dženinu, koji je učestvovao u planiranju nekoliko osujećenih napada i koga su izraelski vojnici uhapsili dok se krio u kancelarijama Međunarodnog pokreta solidarnosti“ marta 2003. A aprila 2003, dva bombaša-samoubica iz Engleske sakrili su se u toj istoj grupi, čak su prisustvovali misi koju je ta grupa organizovala, samo nekoliko dana pre nego što se jedan od njih digao u vazduh i ubio sebe i tri Izraelca. Zatim je ta grupa „za solidarnost“ okrivila Izrael zbog odgovora na ta ubistva.

Mediji bi trebalo da prestanu da o ovim ljudima govore kao o mirovnim aktivistima, i trebalo bi da ih nazovu pravim imenima: aktivni podržavaoci koji omogućavaju palestinski terorizam. Ipak, nema opravdanja za nemar zaduženih za rušenje kuća, koji je rezultirao smrću ekstremiste. Međutim, ako nema fizičkog ranjavanja pojedinaca, ekonomsko kažnjavanje rušenjem kuća je potpuno opravdano u moralnom smislu – ukoliko je ograničeno na one koji snose izvesnu meru odgovornosti zbog saučestvovanja u terorizmu koga bi trebalo sprečiti.

Najveći problem sa rušenjem kuća učesnika i saučesnika u terorističkim aktivnostima ne leži na

moralnom planu. Nesmrtonosni pristup kao što je taj spada među najmoralnije i najodmerenije odgovore na terorizam – mnogo više nego široka vojna osveta koja neizbežno dovodi do kolateralnih ubistava ne-ratnika (naročito kada se borci izmešaju sa ne-borcima i kada je neučestvovanje u borbama samo pitanje stepena). Problem sa rušenjem kuća je to što jako loše deluje na televiziji. Zaista, u nekim muslimanskim zemljama gledalište se navodi na verovanje da se kuće ruše dok su ljudi u njima!

Čak i kada je potpuno jasno da u kući nema nikog, neizbežna slika žena koje plaču i zapomažu zbog gubitka doma stvara simpatije, čak i za one žene koje su koliko juče hrabrile svoje sinove da postanu mučenici i koje će se, koliko sutra, veseliti vestima da je eksplodirala bomba u nekom izraelskom restoranu i pobila desetine tinejdžera. (Kada bi teroristi pristali da unapred izdaju obaveštenje da će razoriti zgradu, onako kako to rade Izraelci, možda bi mogla da se uspostavi kakva-takva moralna ravnoteža.)

Uništenje kuća je neefikasno iz još jednog razloga: Hamas i dalje daje dovoljno novca onima čije su kuće razorene, tako da mogu da izgrade još veću kuću. (Sadam Husein je aprila 2002. objavio da će isplatiti 25.000 dolara u gotovom porodici svakog bombaša-samoubice koji je ubio Izraelce, ali je taj tok novca prekinut kada je on srušen sa vlasti.) Po zakonima SAD, svako ko se unapred saglasi da će isplatiti porodici bombaša-samoubice, i sam postaje saučesnik u terorizmu i ubistvu.

Međunarodna zajednica mora da se saglasi sa pravednim, usmerenim i proporcionalnim odvracanjem pomoću nesmrtonosnog delovanja protiv onih koji podržavaju terorizam i od njega imaju koristi, umesto da prete besmislenim sankcijama protiv samih terorista-samoubica. To je istovremeno i fer i potencijalno delotvorno sredstvo odvracanja protiv mnogih tipova terorizma, naročito onog koji se oslanja na bombaše-samoubice. Asošijeted pres je 21. maja 2003. izvestio da su Palestinci, čije su kuće uništene, pokazali ljutnju na palestinske teroriste, za koje su rekli da su prizvali napad time što su ispaljivali rakete iz njihovog grada. Mohamed Zaanin, jedan od palestinskih farmera, je rekao: „Teroristi/ tvrde da su heroji /ali su oni/ nama doneli samo uništenje i od nas učinili beskućnike. Iskoristili su naše farme, naše kuće i našu decu... da se sakriju.“

Kao što će se videti u sledećem poglavlju, Vrhovni sud Izraela je nedavno presudio da samo oni koji su direktno umešani u akte terorizma mogu da budu

preseljeni iz jednog dela okupiranih teritorija na drugi. Ova značajna odluka će sigurno biti navođena kao presedan kod rasprave da li rušenje kuća sme da se koristi samo protiv ljudi koji su saradivali u terorizmu.

U detaljnoj analizi izraelskog odgovora na napade bombaša-samoubica, *Nju Jork Tajms* je zaključio da je Izrael postigao značajan uspeh u osujećivanju mnogih napada – ali po velikoj ceni. Opisan je jedan slučaj u kome je čovek po imenu Ali Adžuri, poslao dvojicu bombaša-samoubica koji su ubili pet civila. Izraelska vojska je razorila Adžurijevu kuću i optužila njegovu sestru da je „napadačima sašila pojaseve za bombe“ a njegovog brata za pomaganje ubicama. A onda je Ali Adžuri ubijen prilikom pokušaja bekstva. On je bio član Al-Aksa brigade mučenika, koja se specijalizovala za napade bombaša-samoubica.

Palestinci – od kojih 70 do 80 procenata podržava bombaše-samoubice, prema istraživanju navedenom u *Nju Jork Tajmsu* od 5. aprila 2003 – kritikovali su ovu taktiku, mada su „sami militanti priznali da su primenjene mere otežale organizaciju napada.“ Adžurijev dom je „u velikoj meri ponovo izgrađen“. Životi njegovih žrtava ne mogu ponovo da budu izgrađeni. Dok traje prepirka sa građanskim liberalima o tome da li su mere koje Izrael primenjuje preterane ili nisu, niko razuman i dobre volje neće ustvrditi da predstavljaju ogromno kršenje ljudskih prava ili se na bilo koji način mogu meriti sa aktima terorizma koje pokušavaju da spreče – ili sa taktikom nacista, ili čak sa taktikom koju trenutno koriste „najprogresivniji“ arapski režimi, kao što su Jordan ili Egipat. Te se mere, u stvari, mogu porediti sa merama koje primenjuju druge demokratije, kao što su SAD i Velika Britanija.

Da li su ciljana smaknuća terorističkih vođa nezakonita?

OPTUŽBA

Izraelska politika ciljanog ubijanja terorističkih vođa je ubistvo koje međunarodni zakon zabranjuje.

TUŽITELJI

„Smaknuća su već mnogo godina deo izraelske bezbednosne politike. Izrael je jedina demokratska zemlja koja takve mere smatra legitimnim. Ta je politika po svojoj prirodi nelegalna kako prema izraelskom tako i prema međunarodnom pravu. To je politika koja u primeni podrazumeva visok rizik povređivanja slučajno prisutnih osoba, i kod koje nema popravke čak i ako se utvrde greške posle izvedenog

čina. Izrael mora smesta da prekine sa ubijanjem Palestinaca.“ (Jael Štajn, Izraelska organizacija za ljudska prava B'Celem)

STVARNO STANJE STVARI

Ciljanje vojnih vođa neprijatelja tokom trajanja neprijateljstva je sasvim u redu po ratnim zakonima, i to je upravo ono što je Izrael – kao i SAD i druge demokratije – činio.

DOKAZ

Ciljano ubistvo je, u izvesnom smislu, potpuno suprotna kazna od kolektivnog kažnjavanja. Ovoj taktici je cilj sprečavanje budućih terorističkih napada putem neutralisanja onih koji ih planiraju, a koji su van domašaja drugih načina onemogućavanja, kao što je hapšenje. Tiranski režimi su široko primenjivali ekstremni oblik ciljanih smaknuća protiv uočenih neprijatelja, lokalno i u inostranstvu. Hitler je dao da se njegovi protivnici pobiju, i prošao je bez kazne. Staljin je proširio svoju kampanju ciljanih smaknuća na ceo svet, čak do Meksika, gde su njegovi operativci ubili Leona Trockog.

SAD su tokom godina svakako pokušavale da ubiju strane rukovodioce. Na listi za odstrel bili su Fidel Kastro, Patris Lumumba, Muamer el-Gadafi i Sadam Husein. Mada SAD nisu direktno izvršile ubistvo Salvatora Aljendea ili Ngo Din Diema, svakako su igrale aktivnu ulogu kod pomaganja drugima da to učine. Nedavno su Sadam Husein, njegova deca i njegovi generali ponovo bili mete, a glave Osame bin Laden i Mule Mohameda Omara su bile ucenjene. I druge nacije su svojim agentima davale „licencu za ubistvo“ u ekstremnim situacijama.

Ciljano smaknuće, kao i kolektivna kazna, imaju širok raspon po stepenima. Na surovom kraju tog kontinuuma je široko ciljanje svih uočenih političkih protivnika, kao što su činili Hitler i Staljin. Na mekšem kraju je ono što SAD i Izrael sada čine; ciljanje određenih terorističkih vođa koji su aktivno uključeni u planiranje i koordinaciju terorističkih napada, i koji ne mogu da budu uhapšeni. Jedan od primera ovakvog ciljanja bio je Jehija Ajaš, poznat kao „Inženjer“, glavni proizvođač bombi koje je koristio Hamas, i koga su izraelski agenti ubili januara 1996. tako što su postavili eksploziv u njegov mobilni telefon. Drugi primer bio je izraelski raketni napad aprila 2003. na kola u kojima je ubijen vođa Islamskog džihada Mahrud Zatme. Njegova je organizacija izdala saopštenje u kome je „osudila ubijstvo“, ali se istovremeno hvalila da je taj „mučenik bio inženjer za bombe i eksplozivne pojaseve

koji su ubili na desetine i ranili na stotine cionističkih okupatora“, što znači jevrejske dece i drugih civila. U napadu na Zatmea niko drugi nije stradao.

Karakteristika ciljanih smaknuća je da su oni koji daju ovlašćenje za napad istovremeno tužilac, sudija i porota – i da nema žalbe na presudu. U Izraelu, odluku o tome ko je odgovarajuća meta generalno donose visoki zvaničnici vlade. Dobra strana ciljanih smaknuća, ako se mete biraju pažljivo i oprezno, jeste upravo to da je meta ciljana i da se izbegavaju kolateralne štete i kolektivno kažnjavanje. Literarni lik Albera Kamija, „Ja sam samo ubica“, imao je zadatak da ubije zločinca, ali je odbio da zadatak izvrši jer bi zlotvora kaznio kolektivno (ili kolateralno) pošto bi stradali i njegova mlada nećaka i nećak. Čak i ako dođe do kolateralnih žrtava, njihov broj je manji nego kod tipičnih vojnih akcija represalija.

Po međunarodnom zakonu i zakonu ratovanja, sasvim je legalno ciljati i ubiti neprijateljskog ratnika koji se nije predao. Palestinski teroristi – bili oni sami bombaši-samoubice, oni koji su ih regrutovali, oni koji vode operaciju, ili komandanti terorističkih grupa – bez sumnje su svi neprijateljski ratnici, bez obzira na to da li nose uniformu ili svečano odelo. Dozvoljeno je ubiti neprijateljskog ratnika čak i dok spava, kao što su SAD učinile sa Sadamom Huseinom, ako se nije predao. A ne treba mu ni dati priliku da se preda. Inicijativa mora da dođe s njegove strane, jer, u suprotnom, suprotstavljeni vojnik rizikuje da na njega bude pucano. Izraelska vlada uglavnom cilja samo teroriste, ne političke vođe, što se dokazuje činjenicom da je život Jasera Arafata u više navrata bio sačuvan – mada je on i politički vođa i terorista. Izrael je takođe objavio da će prestati sa ciljanjem Hamasovih terorista ako palestinske vlasti počnu sa njihovim hapšenjem.

Glavno pitanje kod procene ciljanog smaknuća je da li je ciljanje dovoljno fokusirano, bez nepotrebnog rizika po živote nevinih (a ponekad i ne baš toliko nevinih) civila. Na primer, kada su SAD za metu uzele Kaed Salim Sinan Al-Haretija – al Kaidinog vođu u Jemenu – u vazduh su dignuta kola u kojima se vozio sa još nekim ljudima. Jedino pravo pitanje bilo je da li su i ostali u kolima zaslužili da budu mete. Slično tome, kada je Izrael bombardovao teroristički štab u Gazi, ciljajući Mohamada Deifa, vodećeg teroristu Hamasa, odgovarajuće kritike – kojima sam se i ja pridružio – govore su da napad nije bio dovoljno fokusiran, jer je nekoliko slučajno prisutnih nevinih osoba ubijeno ili ranjeno. Mnogi Izraelci su delili moje mišljenje u vezi ovog smaknuća, a izraelska vojska je potvrdila da su

obaveštajni podaci za ovu akciju sadržali greške. Isto je bilo kada su SAD ciljale Sadama Huseina i kada je u tom procesu stradalo mnogo civila.

Verujem da ciljano smaknuće treba da bude primenjeno samo kao krajnje sredstvo, kada nema mogućnosti hapšenja ubice (mada zakoni ratovanja to ne zahtevaju, ukoliko se radi o ubici-ratniku), kada je terorista uključen u smrtonosnu akciju koja je u toku, i kada se smaknuće može obaviti bez nepotrebnog rizika po nevine slučajno prisutne osobe. Proporcionalnost je ključ za svaku vojnu akciju, a ciljano smaknuće treba ocenjivati na takav način. Po svim razumnim standardima, izraelska politika u pogledu ciljanih smaknuća „terorista koji kucaju kao podmetnuta bomba“ ne zaslužuje onu meru osude koju prima, naročito u poređenju sa drugim nacijama i grupama čije su legalne akcije neuporedivo manje proporcionalne opasnostima sa kojima su te nacije i grupe suočene.

Da li je sporazum oko Zapadne obale i Gaze glavna prepreka miru?

OPTUŽBA

Jevrejska naselja na Zapadnoj Obali i u Gazi su glavna prepreka miru.

TUŽITELJI

„Zbog čega je postizanje mira na Bliskom Istoku toliko teško? Najveća prepreka su izraelska naselja – to je istovremeno i motivacija i pokretač izraelske okupacije palestinskih teritorija. Tri decenije prigrivanja od strane SAD i Evropske unije nisu postigle ništa. Brzo širenje izraelskih naselja – sve nelegalno – podrilo je palestinske pokušaje da se izgradi sopstvena nacija. Ako nastave da se šire dostići će ono što su njihovi osnivači predviđali.“ (Marvan Bišara, profesor međunarodnih odnosa na američkom univerzitetu u Parizu)

STVARNO STANJE STVARI

Arap i Palestinci su odbijali da prihvate mir pre nego što je postojalo ijedno naselje, a Palestinci su odbili sklapanje mira kada je Ehud Barak ponudio da se prekine sa naseljima. Štaviše, kada je Egipat ponudio mirovni sporazum, naselja na Sinaju nisu predstavljala prepreku; ta su naselja odmah ispražnjena. Mada se ja lično protivim naseljima, ne verujem da su ona stvarna prepreka miru. Stvarna prepreka je oduvek bila nespремnost Palestinaca, i mnogih palestinskih terorističkih grupa, da prihvate postojanje jevrejske države na bilo kom delu Palestine. Kada bi ove grupe

prihvatile rešenje sa dve države, naselja bi bila ispražnjena (uz izvesna teritorijalna podešavanja).

Nedavna ispitivanja javnog mnjenja su pokazala da bi i veliki broj samih naseljenika bio spreman da napusti svoje domove ako bi se Palestinci složili da se sklopi mir. A predsednik vlade Arijel Šaron je aprila 2003. objavio da bi Izrael bio spreman na „bolne ustupke“ u pogledu naselja, u zamenu za mir sa Palestincima: „Znam da ćemo morati da se oprostimo sa nekim od ovih naselja. Kao Jevrejinu to mi pričinjava veliki bol. Međutim, odlučio sam da učinim svaki napor da bismo došli do sporazuma.“

Čak i posle toliko godina ubistava od strane terorista, po ispitivanjima sprovedenim aprila 2003, izraelska javnost podržava „mapu puta“ koju su izradile Sjedinjene Države i Evropa, po kojoj bi Izrael morao da učini značajne ustupke, i po kojoj bi došlo do stvaranja palestinske države do 2005.

DOKAZ

Sa čisto pravnog i moralnog stanovišta, ne postoji dobar razlog zbog koga bi drevni jevrejski gradovi, kao što je Hebron, trebalo da budu „čisti od Jevreja“. Jevreji koji su isterani iz Hebrona tokom verski inspirisanih masakara, i njihovi potomci, trebalo bi da imaju jednaka prava da se vrate, ili da dobiju kompenzaciju, kao što zahtevaju arapske izbeglice. Štaviše, povratak nekoliko hiljada Jevreja u Hebron ne bi uticao na demografsku sliku područja pod kontrolom Arapa, dok bi povratak u Izrael više miliona Palestinaca, koji tvrde da imaju izbeglički status, vrlo brzo pretvorio Izrael u palestinsku državu.

Bez obzira na to, iz pragmatičnih razloga će povratak tih jevrejskih izbeglica iz Hebrona i iz drugih podrčja biblijskih provincija Judeje i Samarije biti sprečen, u interesu mira i kompromisa. Rešenje sa dve države pretpostavlja jednu državu sa predominantnim jevrejskim karakterom, i drugu sa predominantno palestinskim karakterom i stanovništvom. U idealnom svetu, Jevreji bi trebalo da mogu da žive kao manjina u palestinskoj državi, upravo kao što Palestinci žive kao manjina u Izraelu još od njegovog osnivanja. Međutim, svet u kome živimo je daleko od idealnog, pa ako je Palestina očišćena od Jevreja cena mira (jednako kao što je Jordan bez Jevreja), to je cena koju vredi platiti. Ipak je to nekakva cena, i svet bi trebalo da uvidi da je Izrael spreman da je plati u interesu mira.

Da li je terorizam samo deo kruga nasilja?

OPTUŽBA

Izraelska politika agresivnog uzvraćanja protiv terorizma – uključujući smaknuća, uništavanje kuća, bombardovanja i ubijanja civila, i ponovne okupacije palestinskih gradova i izbegličkih logora – podstiče ciklus nasilja.

TUŽITELJI

„Ono što Izrael radi je povećavanje količine mržnje prema Izraelcima, i stvarajući uslove da civilima bude mnogo lakše da se regrutuju kao militantni faktor koji će dobrovoljno žrtvovati svoj život da bi se Izraelu i nedužnim Jevrejima koji ga predstavljaju napravila nekakva šteta.“

(Aš Pulsifer, kolumnista, Yellowtimes.org)

STVARNO STANJE STVARI

Mada razumni ljudi ne moraju da se slože u vezi efikasnosti nekih aspekata izraelske taktike kontra-terorizma, istorija palestinskog terorizma jasno demonstrira da se terorizam pojačava svaki put kada Izrael ponudi mir, ili kada se u njemu spremaju izbori u kojima učestvuje kandidat struje golubova (*golubovi i jastrebovi, podela na pomirljivije i nepomirljivije političare u Izraelu, prim.prev.*) Terorizam se koristi kao smišljena taktika kojom se iz koloseka izbacuju svi pokušaji postizanja mira i rešenja sa dve države. Na primer, istog onog dana kada je Mahmud Abas podnosio zakletvu kao predsednik vlade palestinskih vlasti, i nekoliko sati pre neko što je obnarodovana „mapa puta ka miru“, palestinski bombaš-samoubica je aktivirao smrtonosni eksploziv u kafeu u blizini američke ambasade u Tel Avivu. Radikalne palestinske grupe su preuzele odgovornost za ta ubistva, i najavile da će nastaviti svoje terorističke napade da bi sprečile uspeh mirovnog plana koji predviđa dve države. Kao što je pisao u uredničkom komentaru *Nju Jork Tajmsa*:

Teško da se eksplozija slučajno dogodila neposredno pošto je novi palestinski predsednik vlade održao svoj prvi govor, u kome je osudio terorizam. Ekstremisti koji stoje iza napada u Tel Avivu su bez sumnje usmerili nasilje prema sopstvenom rukovodstvu, kao i prema Izraelcima. Ne sme im se dozvoliti da uspeju. Postojeće velike prepreke miru. Svi uključeni – Izraelci, Palestinci, Amerikanci i Evropljani – svi moraju da budu spremni da pokažu odlučnost, hrabrost i energiju. Jučerašnji užasni napad će biti samo prvi test.

Izrael nema nikakvog drugog sredstva da zaustavi terorizam osim preduzimanja akcija kojima se sprečava uspeh terorista koji su se odlučili na svoje akcije. Ako se kaže „ciklus nasilja“, prepostavlja se da jedna od strana može dobrovoljno da prekine ciklus ako jednostavno ne odgovori na nasilje druge strane. Iskustvo pokazuje da kada Izrael nije čvrsto odgovorio na palestinski terorizam, došlo je do većeg terorističkog nasilja, a kada je Izrael preduzeo odgovarajuće korake, broj i snaga terorističkih napada su se smanjili.

DOKAZ

Pretpostavka koja stoji iza argumenta o ciklusu nasilja je da je terorizam emocionalno motivisan akt osvete koji preduzimaju frustrirani pojedinci koji nemaju drugog načina reagovanja. Istorija terorizma usmerenog protiv Izraela demantuje ovu pretpostavku i dokazuje da je palestinski terorizam racionalna taktika koju su njihove vođe odabrale jer se pokazala efikasnom.

Regrutovanje bombaša-samoubica je lakše među populacijom frustriranih pojedinaca koji traže osvetu, ali bombaši-samoubice i drugi teroristi ne šalju sami sebe u smrtonosne misije. Njih šalju vođe iz elite, koji racionalno kalkuliraju na osnovu troškova i benefita. Troškovi su sasvim mali jer radikalne terorističke grupe imaju koristi od svake smrti kako Izraelaca tako i Palestinaca. Palestinci se tretiraju kao mučenici, a njihove porodice dobijaju počasti i dobro su plaćene.

Jedan od ciljeva terorista je izazivanje preterane izraelske reakcije, da bi se dobila podrška za terorističku stvar. To je svakako bila računica koja je motivisala dobro planirano pojačavanje samoubilačkih bombaških napada pošto je Arafat odbacio Barakovu i Klintonovu ponudu u Kemp Dejvidu i Tabi 2000. i 2001. godine. Međunarodna zajednica, koja je počela da se okreće protiv Arafata, jer je odbacio razumne ponude, brzo se okrenula protiv Izraela pošto je Izrael odgovorio na napade bombaša-samoubica.

Još jedan cilj – naročito radikalnih grupa koje odbacuju mirovno rešenje, kao što je Hamas – jeste da se izraelsko izborna telo pogura udesno, da bi se smanjili izgledi za mir kao rezultat pregovora, čime bi Izrael ostao jevrejska država. To je svakako bila značajna posledica povećanog broja samoubilačkih napada, pošto je Šaronov izbor time bio osiguran – na veliko zadovoljstvo Hamasa i drugih koji ne priznaju pravo Izraela na postojanje.

Treći cilj je da bude ubijen što veći broj Izraelaca i da se pokuša zastrašivanje i popustljivost Izraela.

Četvrti cilj je da „arapska ulica“ bude zadovoljna, a njih prečesto podučavaju po školama, džamijama i u medijima da je prolivanje jevrejske krvi njihova obaveza. Umeren odgovor od strane Izraela može da utiče samo na neke od prvih navedenih ciljeva, ali po visokoj ceni. Izrael treba da bude umeren i da na terorizam odgovara proporcionalno zato što je to ispravno uraditi. Međutim, verovanje da bi umerenost značajno smanjila terorizam jednako je pogrešnoj pretpostavci da je terorizam deo ciklusa nasilja, a ne taktika koju su Palestinci svesno odabrali i koja im je donosila korist.

Preveo Brane Popović

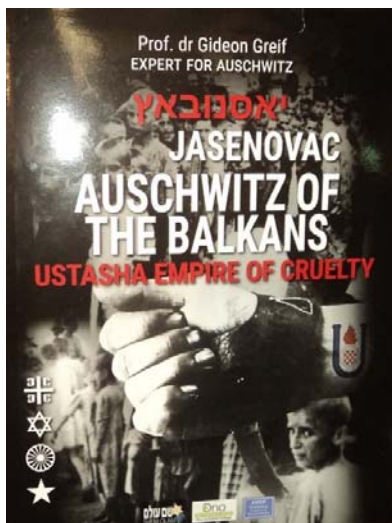

Alen Deršović rođen 1. septembra 1938. je američki advokat, pravnik i pisac. Stručnjak je na polju američkog ustavnog i krivičnog prava, kao i građanskih sloboda. Deo karijere proveo je na Pravnom fakultetu Univerziteta Harvard, gde je 1967, sa svojih 28 godina, postao najmlađi redovni profesor u istoriji.

Snježana Stanišić

Jasenovac-Aušvic Balkana, ustaška imperija okrutnosti

Monografija „Jasenovac – Aušvic Balkana, ustaška imperija okrutnosti”, autora prof. dr Gideona Grajfa, predstavljena je 27. avgusta 2019. godine u Svečanoj sali Matice srpske u Novom Sadu. Organizatori promocije bili su Matica srpska i Arhiv Vojvodine.

U programu su učestvovali prof. dr Dragan Stanić, predsjednik Matice srpske, gospodin Miloš Vučević, gradonačelnik Novog Sada, dr Nebojša Kuzmanović, direktor Arhiva Vojvodine, dr Alona Fišer Kam, ambasadorica Izraela u Republici Srbiji, akademik Darko Tanasković i autor, prof. dr Gideon Grajf. Kao specijalni gost bila je prisutna i gospođa Jelena Radojčić, preživjeli logoraš iz Jasenovca.

Knjiga „Jasenovac – Aušvic Balkana, ustaška imperija okrutnosti” štampana je u Izraelu na hebrejskom, srpskom i engleskom jeziku. Izdavači monografije su Institut za Holokaust Šem Olam (Izrael), Fondacija za projekte edukacije o Holokaustu (Majami, SAD) i Akademski koledž Ono (Izrael). Članovi uređivačkog odbora su profesori i istoričari iz Izraela, SAD, Norveške, Italije i Japana.

Prof. dr Gideon Grajf je istoričar Holokausta, on je osnivač i direktor Međunarodne ekspertske grupe GH-7 za borbu protiv glorifikacije i prakse nacizma i neonacističkih aktivnosti, istraživač Instituta za Holokaust “Šem olam” i autor mnogih naučnih članaka i knjiga o Aušvicu i fabrikama smrti u Drugom svjetskom ratu.

Na početku programa, u ime domaćina, obratio se prof. dr Dragan Stanić, predsjednik Matice srpske. On je pozdravio

sve prisutne i zahvalio prof. dr Gideonu Grajfu što ih je okupio na ovoj promociji u tako velikom broju da su čak morali da otvore dvije sale kako bi svi mogli da prisustvuju programu. Publika u drugoj sali pratila je predstavljanje knjige preko video bima.

Prof. Stanić je u svom obraćanju posebno istakao da je neophodno sačiniti, iako je to izuzetno teško, što potpuniji katalog genocida i etničkog čišćenja u svim vremenima za koje postoji istorijsko svjedočanstvo.

Publici se potom obratio Miloš Vučević, gradonačelnik Novog Sada, koji je, nakon što je pozdravio prisutne, rekao da je ovo jedna od najvažnijih knjiga našeg vremena koja nas uči da i pored svega ne smijemo nikoga da mrzimo, da ne smijemo prestati da se borimo za pravo na život. Knjiga koja nas uči da nikada ne smijemo da se svetimo i da na zlo odgovaramo istom mjerom, kao i da nikada, ali baš nikada, ne dozvolimo da se zaboravi zlo, da se zaboravi Jasenovac.

Nakon Miloša Vučevića prisutnima se obratila dr Alona Fišer Kam, ambasadorica Izraela. Ona je zahvalila organizatorima što su ih sve okupili oko tako velike i važne teme i rekla da time što će ovo biti predstavljeno javnosti pomažu da istina ne ode u zaborav.

Nakon dr Fišer, u ime drugog organizatora programa, Arhiva Vojvodine, obratio se direktor dr Nebojša Kuzmanović. On je rekao da ono što je za Jevreje Aušvic, to je za Srbe Jasenovac. Istakao je da je prof. Gideon Grajf vodeći svjetski stručnjak za istraživanje logora smrti Aušvic, a da je monografija koju je napravio o Jasenovcu djelo od epohalnog značaja. Dr Kuzmanović je pred skupom izjavio da će i Arhiv Vojvodine doprinijeti istraživanjima dr Gideona Grajfa time što će u naredno izdanje knjige biti uključena i originalna dokumenta o Jasenovcu koja se nalaze u fondu Arhiva Vojvodine. Na kraju svog izlaganja rekao je da je potpuno uvjeren da će djelo Gideona Grajfa zlatnim slovima biti upisano u memoriji srpskog naroda.

Potom se publici obratio akademik Darko Tanasković, doskorašnji ambasador Srbije pri Unesco, koji je veoma nadahnuto govorio o knjizi prof. Gideona Grajfa. Akademik Tanasković je rekao da se teško može govoriti o knjizi pred kojom se jedino može ćutati. On se u svom izlaganju osvrnuo na licitiranje brojem žrtava u Jasenovcu, od 1.360 do 800.000, rekavši da se tačan broj sigurno nikada neće saznati. Govoreći o knjizi rekao je da je ona izuzetno sadržajna i bogato dokumentovana.

Istakao je i to da se sve više govori o potrebi postojanja jednog memorijala za sve postradale Srbe u svim genocidima i da je ova knjiga svakako prvi stameni stub jednog takvog budućeg memorijala.

Pri kraju programa riječ je dobio i autor monografije, prof. dr Gideon Grajf, nosilac Sretenjskog ordena Republike Srbije, kao i Povelje Viteza Svetosavskog pacifizma, Ministarstva inostranih poslova Republike Srbije.

Prof. dr Gideon Grajf je prvo pozdravio sve prisutne a potom je rekao da mu je izuzetna čast što se nalazi u Vojvodini, u Novom Sadu, u Matici srpskoj, u znak sjećanja na sve mučenike, na sve stradale. Posebnu zahvalnost uputio je ambasadorici Izraela, dr Aloni Fišer Kam, kao i

ambasadorki Ljiljani Nikšić na velikoj i nesebičnoj pomoći prilikom nastajanja knjige.

U monografiji „Jasenovac – Aušvic Balkana, ustaška imperija okrutnosti” opisano je i 57 ustaških metoda ubijanja i mučenja ljudi po kojima se vidi da je Jasenovac na svoj način bio daleko brutalniji čak i od Aušvica. On je proizvod strahovite brutalnosti, varvarizma i okrutnosti. Razlika između Jasenovca i Aušvica je što su u Aušvicu Nijemci koristili dio žrtava kao robove u industriji smrti dok je u Jasenovcu rad služio za ponižavanje, kažnjavanje i torturu. Vrhunac ustaškog zločina predstavljaju koncentracioni logori smrti za djecu kakvi su postojali u Sisku, Jastrebarskom i Jasenovcu. Nijedan njemački logor nije bio uspostavljen za djecu, to je ustaški izum koji svjedoči o nevjerojatnoj okrutnosti i brutalnosti.

Na kraju programa prof. dr Dragan Stanić i dr Nebojša Kuzmanović uručili su dr Gideonu Grajfu i ambasadorci Kam, u ime institucija na čijem su čelu, prigodne poklone i zahvalnice.

U ovoj monografiji prvi put je izvršena uporedna analiza Aušvica i Jasenovca. Namjera autora knjige jeste da probudi svijest čovječanstva o potrebi suprotstavljanja svakoj rasnoj, religijskoj i ideološkoj isključivosti i povredi ljudskih prava. Ona nije uperena ni protiv jednog naroda, religije ni države, već protiv fašistoidnih ideologija nacizma, fašizma i ustaštva. Cilj monografije jeste da se generacijama koje dolaze ostavi svjedočanstvo o počinjenim zločinima.

Program u Matici srpskoj podržan je od strane Ministarstva kulture i informisanja, Ministarstva spoljnih poslova, Pokrajinske Vlade i Gradske uprave za kulturu Grada Novog Sada.

28. avgust 2019.

U ovom broju

Aleksandra Mančić: *Deca znanja*

Dragan Leković: *Pola vijeka stvaralaštva*

Dimitrija Popovića

Miraš Martinović: *Dimitrije Popović*

Adam Shatz: *Orientalizam nekad i sad*

Alen Deršović: *Odbrana Izraela (10)*

Snježana Stanišić: *Jasenovac-Aušvic*

Balkana, ustaška imperija okrutnosti

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/alia-mundi>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke

Simonide Perice Uth iz Vašingtona